

ENSENYAR I APRENDRE. LA FORMACIÓ PROFESSIONAL A TRAVÉS DELS CONTRACTES D'AFERMAMENT DELS SEGLES XIV I XV AL MAESTRAT I ELS PORTS DE MORELLA (CASTELLÓ)¹

TEACHING AND LEARNING. THE OCCUPATIONAL TRAINING THROUGH THE CONTRACTS IN 14TH AND 15TH CENTURIES IN THE MAESTRAT AND ELS PORTS OF MORELLA (CASTELLÓ)

JOAQUÍN APARICI MARTÍ
Universitat Jaume I

CARLES A. RABASSA I VAQUER
Universitat Jaume I

RESUM

El contracte d'aprenentatge d'un ofici, o de servei domèstic en una casa, foren part de les perspectives educatives per a molts menuts i adolescents durant l'Edat Mitjana al regne de València. Aquests mecanismes els preparaven per a la vida adulta, incidint al seu torn en la formació de la personalitat i dels valors. Ací mostrem els contractes localitzats a l'arxiu notarial de Morella (Castelló).

Paraules clau: Afermament, educació, didàctica, Maestrat i Ports de Morella, Edat Mitjana.

ABSTRACT

An apprenticeship contract to learn a trade or a service contract to be a servant in a house were the educational prospects for most of the children and teenagers during the Middle Ages in the Kingdom of Valencia. That is how they got ready for the adult life, learnt values too and their personality was forged. Here we are going to show the contracts and documents found in the notarial archive of Morella (Castelló).

Keywords: Contract, education, didactics, Maestrat and Ports de Morella, Middle Ages.

RESUMEN

Los contratos de aprendizaje de un oficio, o de servicio doméstico en una casa, forman parte de las perspectivas educativas para muchos jóvenes y adolescentes durante la Edad Media en el reino de Valencia. Estos mecanismos los preparaban para la vida adulta, incidiendo a su vez en la formación de la personalidad y los valores. Aquí mostramos los contratos documentados en el Archivo Notarial de Morella (Castelló).

Palabras clave: Contrato de aprendizaje, servicio, educación, didáctica, Maestrat y Ports de Morella, Edad Media.

1. INTRODUCCIÓ

Cal aclarir que les línies que ara escrivim no tracten sobre ensenyament literari o intel·lectual, tot i que els contractes d'aprenentatge de vegades sí que inclouen aquestes clàusules, en cas que no fos eixa la finalitat del susdit contracte. La nostra pretensió és analitzar eixa altra forma d'accés al sistema educatiu existent durant l'edat mitjana, com són els contractes d'afermament, tant per als xics com per a les xiques, contractes que, a grans trets, són fonamentals en la preparació per a l'entrada en la vida adulta. De fet, el volum de joves (o les seues famílies) que utilitzen aquest accés a la formació, i la importància que el sistema adquireix en l'ideari mental de l'home medieval, permet entendre que, de forma paral·lela als contractes, sorgisca, mitjançant els consells municipals, una figura dedicada en exclusiva a afavorir la contractació dels joves, especialment si aquests són orfes (RUBIO, 1990; NAVARRO, 1992). A més, el fet de l'afermament ha generat ja una sèrie d'investigacions que han permès veure el fenomen a nivell quantitatiu i qualitatiu, així com la seua dispersió geogràfica pels diversos territoris de l'antiga Corona d'Aragó durant l'edat mitjana, essent un tema que avui en dia encara continua captant l'atenció dels investigadors². Per tant, amb aquestes línies, tractem de mostrar la perspectiva del contracte

1 Aquest treball s'inclou en el projecte i+D+i de la Generalitat Valenciana (GV/2018/016) per als grups d'investigació emergents titulat "Comercio internacional e integraci3n econ3mica en la Europa mediterr3nea y atl3ntica: los puertos del reino de Valencia (ss. XIII-XV)", projecte de car3cter interuniversitari dirigit per Leonardo Soler (Univ. Alacant) i en el qual participen J. Aparici (Univ. Jaume I de Castell3), D. Igual (Univ. Castilla -La Mancha) i M. Ruzafa (Univ. Val3ncia).

2 Recordem els treballs que fan refer3ncia a Saragossa, Val3ncia, Osca, Mallorca o Barcelona (DEL CAMPO, 2006; BENEYTO, 1930; FURI3, MIRA i VICIANO, 1994; SIXTO, 1992 i 1993; SESMA, 2000; VAQUER, 1989; HERNANDO, 2005). A nivell de l'actual prov3ncia de Castell3 afegim treballs semblants sobre afermaments del per3ode medieval en Vila-real o Segorbe (APARICI, 1995 i 1997). Una darrera i recent aportaci3 esbrina aquest acc3s dels joves al m3n adult a trav3s dels contractes i estudis en diverses ciutats peninsulars (C3RDOBA, 2016).

com a referent educatiu i d'ensenyament, a banda d'aportar dades inèdites sobre un nou territori (El Maestrat i Els Ports de Morella a Castelló), aprofitant el volum documental conservat als arxius morellans, complementat així un puzle més globalitzador.

El contracte era, en la mentalitat de molts dels pares de l'època, un bon mecanisme per a la socialització dels seus fills i filles, i constituïa una mena de període d'aprenentatge i preparació per a la vida adulta. Era com un mecanisme de readaptació familiar en atenció a la realitat socioeconòmica que cada nucli conjugal desenvolupava o li tocava de viure. Així, i de forma paral·lela, el contractant assumeix en certa forma les funcions paternals del grup primigeni d'on procedeix el jove, i cal que el prepare i el forme per a la vida, mentre als pares del nucli originari els permet descarregar-se de boques que nodrir, perquè aquesta responsabilitat queda, segons el contracte, en mans de la persona que rep el menut o menuda. Al document s'indica un període de temps (relacionat amb l'edat del menor) durant el qual residirà en casa del contractant, qui s'obliga a nodrir-lo, vestir-lo i calçar-lo, sa o malalt, mentre dura el contracte. De forma genèrica, si és un xic, se li ensenyarà un ofici, i si és una xica, la seua feina serà la de servir en casa (i per tant, aprendre les tasques de la llar, tasques domèstiques), en ambdós casos sempre en situacions lícites i honestes. I al final del període, ell ha rebut una formació professional i, com a soldada, pot rebre certa indumentària o en ocasions ferramentes de l'ofici. Mentre, ella rebrà també certa indumentària juntament a la soldada, una quantitat de diners que es constituirà, amb tota seguretat, com a base del seu dot a l'hora de contraure matrimoni. A més, durant aquest període d'afermament, en ocasions, al contracte s'hi estableix la possibilitat de l'ensenyament de la lectura i escriptura, tot i que podem suposar que aquest ensenyament queda implícit en determinats aprenentatges, com quan, per exemple, s'ha d'ensenyar l'ofici de mercader.

Llavors, el que queda palès és que, durant els anys de l'afermament, hi ha un doble procés educatiu. Un, el de formar el caràcter de l'individu i l'assumpció de determinats valors com a persona. L'altre, el propi procés d'aprenentatge de l'ofici / servei en el qual ha estat afermat. Ambdós processos queden sotmesos, en gran mesura, a les formes didàctiques que utilitzarà la família d'acollida per a aconseguir la seua finalitat. I aquest procés pot ser molt diferent segons cada família.

Que els contractes d'afermament són la base de la formació de l'individu com a persona queda de manifest en la concepció mental d'alguns pares. Això és el que pensava Pere Llorenç, un llaurador veí del lloc de Benimaclet, pròxim a València, quan ordena la redacció de les seues darreres voluntats en un testament que es publicà al setembre de 1471. En un dels ítems feia

referència als seus tres fills: Jacmet, Estevenet i Gueralda. El pare, veient propera la seua pròpia mort, tracta de deixar nugat el futur dels seus fills. I com ell diu, per a evitar que es tornen éssers improductius o vagabunds, indica els mecanismes per a l'accés a l'educació i aprenentatge d'un ofici per a poder guanyar un salari i poder viure. Fins i tot Llorenç arriba a insinuar que és millor el contracte, que deixar l'educació en mans femenines. Però aquesta consideració i opinió no es pot fer extensiva al conjunt de la societat. El 1416, Llorenç Barreda de Vilafranca, tudor testamentari assignat pel seu germà Pere, difunt, als seus fills, aferma a Joanica amb na Dolça, vídua de Pere i mare de la mencionada Joanica, per 12 anys, vestida i nodrida e açò *per amor maternal, atenant que vós, dita na Dolça de bona rahó, com a bona mare, no podets defallir aquella e li portarets millor amor e la nodrirets aquella de bons viciis mils que altra persona*. En aquest cas s'observa com es disposa la confiança de l'educació en la pròpia mare perquè no caiga en vicis dolents³.

Retornant al testament de Pere Llorenç, aquest disposa *que lo dit Stevenet no sia tolt a la dita na Francina, mare sua e muller mia, mentres aquella lo vulla tenir. E si lo dit Stevenet era ja en tal edat, e stant ab la dita na Francescha mare sua no feya lo camí que lo bon fill deu fer, per çò com les dones no crien bé los fills, en tal cars que aquell no-s regís com bon fill deu fer, los dits curadors prenguessen e no's perdés. E si lo dit Stevenet volia aprendre de letra per ésser capellà o altra art, que li fessen mostrar de letra, affermant-lo o recomanant-lo a algú a fi que aprengué. E si no volia aprendre, que los dits curadors o lo altre de aquells lo affermassen ab altri, si volia aprendre de offici ab menestral del offici que volgués. E si no volia offici, que-l affermassen ab algun bon laurador en manera que guanyàs. E dels altres dos, çò és Jacmet e Gueralda, si la dita Francescha los volrà tenir e ells volran star ab ella, que stiguén e vixquen ensemps. E si ella no-ls volrà o ells o algú d-ells no volrà star e habitar ab ella, en tal cars Gueralda, si no y volrà star ab la dita na Francescha o ella no la volrà, stigua e habite ab na Maria, cosina germana mia e muller del dit en Miquel Vidal (un dels marmessors testamentaris), e lo dit Jacmet sia affermat e segit per los dits curadors, affermant aquell ab algun bon laurador, que guanye soldada e no's fassa vagabunt sinó que treballe e sia bo*.

Veiem com el ventall de possibilitats educatives mitjançant el contracte és molt ampli per a Estevenet, a qui se li oferien diverses alternatives, com el treball artesà, l'agrari o l'aprenentatge literari amb un capellà. Però també

3 Arxiu del Regne de València (ARV), prot. n° 817 (1471, setembre 23). Arxiu Notarial de Mallorca (ANM), prot. n° 153 (1416, març 6).

veiem les possibilitats oferides a Gueralda i a Jacmet, molt més minvades. Amb tot, la finalitat última per al futur dels tres menuts queda clarament especificada al cas de Jacmet: treballar, ser bona persona i no ser un vagabund. Obviament, altres testaments ens mostren situacions diferents car l'educació dels fills, relacionada amb l'autoritat paterna, de vegades era un poc conflictiva. Al 1490 Jaume Espinosa, habitant en la masada de Les Alberedes, terme de Portell de Morella, malalt, ordenava el seu testament. Als fills els deixa una sèrie de béns. Però a la seua filla Maria (casada amb un veí de Mirambel) sols li deixa cinc sous, argumentant que ho fa *perquè tots temps me-s estada desobedient*. No es tracta d'un fet puntual, atès que el pare remarca que sempre ha estat així⁴.

Sembla que els contractes d'afermament estaven més vinculats als fills i filles procedents dels sectors menys poderosos de la societat medieval (campesols i artesans fonamentalment). Però també és cert que rebre una instrucció escolar oferia possibilitats d'ascendir a un nivell de consideració social superior dins de la mentalitat del moment. Per això, l'ensenyament literari i matemàtic es consolida de forma progressiva, i fermament unit al desenvolupament del comerç i la manufactura, així com de l'administració, sectors on es necessita cada vegada més de l'ús de l'escriptura i la comptabilitat. A més, i al seu torn, l'adquisició d'aquest sistema comunicatiu i de retenció de dades comença a ser fonamental per a valdre's per si mateix sense necessitat d'intermediaris que pertorben o comprometen. L'escriptura i els comptes seran uns útils necessaris per a dur a terme una correcta gestió administrativa del negoci, o de la pròpia vida, com podem veure per al cas de Barcelona (HERNANDO, 2005: 945-984).

Ja hem vist com Estevenet tenia opció d'aprendre de lletra amb un capellà. Creiem que el tipus d'aprenentatge literari progressa seguint la pròpia evolució en la capacitat de l'alumne, però també sembla que en ocasions ho fa d'acord a l'edat d'aquell. A Castelló, el fet que els estudiants paguen una quantitat diferenciada segons aquella matèria que estudien mostra una suposada competència, capacitat o interès diferent en cada un dels alumnes⁵. Mentre, a Sueca, prop de València, entre 1412-1427, el tudor del jove Peret Reguart consigna diverses despeses relatives a l'evolució i qualitat de l'ensenyament que rep el jove, segons la seua edat en cada moment⁶.

4 ANM, núm. 325 (1490, gener 18).

5 Al Castelló d'inicis del segle XV els estudiants que paguen al mestre ho fan seguint aquest model: *els que hoiran lògica XXVI ss, ítem dels doctrinalistes dos florins, ítem dels catonistes XI sous, ítem los partistes XII ss, e que us paguen segons en un estudi de Leyda és acostumat, és a saber, la meytat a santa Caterina e l'altra meytat a Nadal* (ROCA, 1983: 126)

6 Així per exemple, el 1415, quan tindria uns cinc o sis anys se li compren les primeres beceroles. També se li compren a l'any següent. Eixe mateix any possiblement acudeix a classe,

No n'és pas l'únic cas: el 1462, un clergue mestre d'arts resident a Terol reclamava al botiguer de Segorbe Francesc del Vayo el seu salari del període que, com a mestre, havia ensenyat als fills del sogorbí, als quals *havia mostrat de llegir en sa casa de Therol, com al temps que aquell los prés, encara llegien les beceroles, e ara se troben saben legir contractes e procesos* (APARICI, 1997: 487). Clara evolució en l'aprenentatge, des dels elements bàsics de lectura, les beceroles, a la lectura d'elements complexos com els processos i els contractes. De la mateixa manera, a la vila de Castelló es documenta durant tot el segle XV la presència de *mestres d'escolans*, els quals ensenyen gramàtica i lògica, i com diu el document de juny de 1403 *per manera que la vila no stigue sens mestre, e los fills dels hòmens d'aquesta vila no perden llur temps*. Com veiem, una nova referència a l'ensenyament per a formar de cara al futur, per no perdre el temps. A més, el mestre que és contractat a Castelló és *tengut de legir de arts de gramàtica, çò és de parts, regles, Cató, contentus, Tobies e doctrinal e gracisme e tractats e altres llibres acostumats de legir en semblant estudi* (ROCA, 1983: 121-128). Podem esbrinar, almenys, una part de l'íter educatiu.

També la zona d'estudi que ara presentem, el Maestrat i Els Ports de Morella, ens proporciona algunes notícies que ens parlen de la presència de gent lletrada que ensenya als menuts i joves dels pobles, com Pere Carbonell, regent del *studium* de Morella que el 1370 ordenava un codicil al seu testament; mossèn Sanxo Miquel, prevere batxiller en cascun dret de Morella, qui el 1421 li és afermat Joanet Pastor, fill d'un veí de Les Coves de Vinromà, durant cinc anys *en axí que vós li siats tengut mostrar de legir e scriure segons se pertany*; mestre Arnau Aguiart, mestre de cant habitant en La Mata i veí de Morella, documentat entre desembre de 1438 i febrer de 1441; Guillem Lluch, acòlit habitant en Sant Mateu que treballa el 1454 en Vilafranca com a *magistro scholarum*; Jerònim Esteve que el 1499 és *magister scholarum* de Morella⁷. Però també n'hi ha d'altres un poc més

com sembla confermar-ho el pagament del salari a un mestre de gramàtica. El tipus d'ensenyament que rep Peret es dedueix pels materials que se li compren: beceroles per a aprendre les primeres lletres, i unes vesprals, és a dir un manual de les oracions vespertines. Després d'aquesta primera etapa se'n farà càrrec de l'educació de Peret un capellà, entre 1419 i 1423, qui li ensenyarà a escriure millor i llegir en llatí. Per a això se li comprarà paper, tinta i bahinots on guardar les plomes. També se li compra un doctrinal, llibre característic de les escoles medievals que conté les regles i preceptes de gramàtica. Després del 1423 un altre mestre se'n farà càrrec. Se li compren llibres no especificats, i suposem un nivell de formació superior, doncs el nou mestre, que a banda és de Cullera, rep un salari molt superior al dels seus predecessors: quaranta sous front als nou ó deu dels altres. El 1427 Peret marxarà cap a València, possiblement amb la intenció d'assolir un elairament socio-econòmic que, en part, pot dependir d'aquesta formació educativa rebuda (GUINOT i FURIÓ, 1980: 21-32).

7 El codicil de Pere Carbonell, ANM, prot. 40 (1370, maig 26). L'afermament de Joanet Pastor

especialitzats, els serveis dels quals es requereixen en altres indrets, com mestre Lluís Adzuara, qui el 1423 és mestre de cant i escriptor de llibres d'església d'Atzeneta⁸. La impregnació capilar de la cultura escrita a nivell domèstic queda palesa al seu torn, a través dels inventaris de béns, que mostren la presència de llibres i documents a l'interior de les vivendes. Berenguer Palau el 1397 ens mostra diversos llibres però també documents fruit de la gestió administrativa o judicial⁹; els llibres que el mercader de Forcall, Mateu Cubells ven el 1437 al doctor en decrets de València Francesc Eximeno¹⁰; o l'inventari d'en Munterde el 1479, on es fa referència a un tauler d'escacs i a llibres de gramàtica i de lògica¹¹.

en Arxiu Històric Eclesiàstic de Morella (AHEM), protocol de Joan Guerau (1421, juny 24). El mestre de cant apareix comprant i venent forment, unes cases i rebent un censal. També fa testament juntament amb la seua muller Catalina. ANM, prot. 242 (1438, desembre ; 1439, gener 10 i febrer 4), prot. 243 (1440, abril 10 ; 1414, febrer 5). Ramon Tous, veí de Vilafranca, confessa deure al mestre d'escola Guillem Lluch 33 ss raó de salari per haver ensenyat al seu fill Pere Tous. ANM, prot. 214 (1454, setembre 4). Jerònim Esteve actua com a testimoni. ANM, prot. 290 (1499, abril 2).

- 8 El 1423 el síndic de Vila-real rep de Bertomeu Cardona, un prevere d'Atzeneta, dos-cent vint sous com a fermaça de mestre Lluís Adzuara, mestre de cant i escriptor de llibres d'església, quantitat que el consell municipal li havia deixat com a senyal dels cinquanta florins (cinc-cents cinquanta sous) promesos de salari *per fer hun libre per a obs de la ecclèsia però com no fes lo dit libre e se-n anàs*, el fermaça retorna el senyal donat. Arxiu Municipal de Vila-real, Claveria 246, f. 2v.
- 9 A l'interior d'un artibanch es localitza, *primo un breviarí vell, ítem unes gloses sobre Cató, ítem XIII cartes de pergami e dues bulles ab un procés en forma, ítem unes cartes de les sues órdens, ítem un inventari dels béns de Simó de Galindo. En la caxa pus baxa, ítem unes constitucions sinodals en paper, ítem un verba de pergami, ítem una art manual e altres menuderies, ítem una carta de perdonança, ítem un divinal de paper vell*. ANM, prot. 74 (1397, octubre 1).
- 10 El preu global fou de noranta florins. Arxiu de Protocolos del Col·legi del Corpus Christi de València (APPV), prot. 20705 (1437, juliol 27). Els llibres són : *Primo hun speculador scrit en pergamins. Ítem, cinq sobre los primer e segon dels decretals scrit en paper ab cubertes de fust e aluda, verd. Ítem, bartol, sobre la primera part de la emforcada ab cuberta engrutades e alena negra. Ítem, bartol sobre la primera part de la "ff" nova ab cubertes engrutades vermelles. Ítem, bartol sobre la II part dels "ff", vella, ab cubertes grogues engrutades. Ítem innocent en pregamins ab cubertes de fust e aluda vermella. Ítem unes clementines ab cubertes de fust e aluda groga. Ítem, Jacme But sobre lo "C" en paper, cubertes engrutades blanques. Ítem "G" de cuquo, en paper sobre lo "C" ab cubertes negres engrutades. Ítem, una instituta en paper ab cubertes de fust e aluda groga. Ítem, inventari de bartol. Ítem, uns furs de rey en Jacme en paper, ab cubertes de fust e aluda vermella. Ítem, stòries de Spanya en paper ab cubertes engrutades. Ítem, un Jacme de Bellví sobre autèntiques e [...] llibres de letres*.
- 11 Béns de la casa d'en Munterde que són lliurats al fill de micer Lleonart, trobant-se a l'interior d'un cofre *hun taulell per a jugar a scachs ab senyals de ala, ítem deu llibres antichs de poca valor de arts, çò és gramàtica e llògica e altres paperaços, e molts paperaços e llibres de poqua valor*. ANM, prot. 237 (1479, juliol 10).

2. LA DIFÍCIL ENTRADA EN LA VIDA DELS MENUTS I LES MENEDES

Nadons el naixement dels quals, de vegades, implica ja tot un seguit de variables que poden condicionar el camí per al seu creixement, i per tant, la possibilitat d'accedir, o no, als diferents mecanismes de l'ensenyament de l'època. Cal assegurar que els menuts arribaran a fer-se homes i dones adults de profit. Llavors entra en funcionament un doble mecanisme. D'una banda, aquell que permet cobrir un nivell bàsic com és el nodriment i l'obtenció dels elements mínims i essencials per a la seua supervivència. D'altra, aconseguir de forma paral·lela un ensenyament, una formació literària o professional, uns coneixements, etc... que els preparen per a la vida adulta (NAVARRO, 2004: 214-218; APARICI i NAVARRO, 2010: 63-68). Pel que fa al primer cas, l'inici de la vida pot ser relativament complex, especialment si la paternitat reconeguda, de ben segur, és comentada per tot el poble¹². Altres vegades trobem que el menut pateix certa malaltia i que, a pesar de tot, no aconsegueix arribar a l'adolescència¹³. Obviament cal tenir en compte les elevades taxes de mortalitat de l'època medieval que fan que els menuts queden orfes prompte i al càrrec de parents i tudors designats pels propis pares en previsió de futur. Aquests poden gestionar

12 *Conexeran tots com yo, na Maria fila d'en Pasqual del Vilar, habitant en lo loch de Olocau, no induida ni afalagada, ne menaçada, ants de tot lo meu dret plenerament yo sabent en volent descaregar la mia ànima, do e relex Arnau fill meu per pare a-n Arnau Altafula, prevere habitant en lo loch de Olocau. Et jur per Dèu e los sants quatre evangelis de les mies mans corporalment toquats, que no y (ha) altri pare syno Deus primerament, e n'Arnau Altafula prevere pare seu, e yo dita Maria mare. Açò fou feyt en lo loch de la Mata, a XVII dies del mes de mag, Anno a Nativitate Domini M° CCCC° XV°. Fou otorgada licència e plen poder que la dita carta fos ordenada largament a consell de savis e de notaris. Fait large, facta en lo loch de la Mata. Testes fuerunt presents a les dites quoses, e de juraments, Martinus Gosa notarius et Dominicus Blascho habitatores loci Mate, et Laurencius Çaroga, vicino ville Morelle. ANM, prot. 120 (1415, maig 17).* Des de la nostra perspectiva actual resulta cridaner que el pare fos un home de l'esglèsia. Però el document està redactat, decididament, per a que el nen tinga un pare reconegut.

13 L'11 de setembre del 1419 na Pasquala, veïna de Cinctorres, estant malalta disposa en el testament que el seu fill menut anomenat Joanet, *perquè és axí petit e molt flach*, quede al càrrec de la pròpia àvia, Bertomeua, durant un any i sota certes condicions de pagament (dos cafissos d'ordi i dos florins per nodrir-lo, i en paga de tenir-hi cura les robes i joies de casa). El pare de la criatura, Francesc Pallarés, està d'acord. La mare mor pocs dies després, el 20 de setembre. Però la vida d'aquest Joanet no degué ser fàcil. Un any després, a l'octubre del 1420, l'àvia i el pare del xiquet acorden que ella mantindrà i nodrirà de boca a Joanet, al menys per un any més, atorgant el pare la mateixa provisió, necessària, per al nodriment. Però al document hi apareix un afegit posterior que indica que, *com lo dit Johanet morís a poch estar, per ço les dites parts manaren la present carta ésser cancellada*. Amb tot, la família de Francesc Pallarés era una mica més ampla. Joanet era el seu fill, però sembla que Francesc s'havia casat ben prompte, en segones núpcies, amb Pasquala, qui per la seua banda havia aportat al matrimoni dues filles fruit d'una unió anterior. Cal recordar que en aquella època les

determinats béns assignats, o fins i tot el patrimoni pervengut als menuts per a garantir la seua supervivència¹⁴.

Com veiem, davant d'un futur incert, hi ha mecanismes que tracten d'assegurar la vida dels menuts. Poden ser els pares, els avis, o també altres familiars i amics els qui actuen, llavors, com a tutors o curadors, per tal de garantir-ho. El 1422 la vídua de Domingo Carbó, veïna de La Mata, indica al seu testament que *atenent e regonexent que com lo dit Bernat Carbó, fill meu, sie tolt e debilitat de tots sos membres, e no puxe regir los béns ne la sua persona*, en nomena curador de béns i fill Pere Bru, nebot seu. El pare ja havia mort, i la mare feia testament. El xiquet patia algun tipus de deficiència o minusvalia: calia que algú se n'ocupara per a quan la mare ja no hi fos¹⁵. I no n'és l'únic cas. La tasca d'aquests tutors o curadors és contínua. Per exemple el 1416 Bernat Sala, veí de La Mata, en qualitat de tutor dels fills de Guiamó Solà, afermava per 6 anys a Antonet Solà a aprendre l'ofici de soguer. Aquest menut ja tenia, al menys, un període on es garantia el seu nodriment i ensenyament. Però també hi havia la seua germana menuda Guiamoneta, pubilla, i *per pagar la soldada de aletar-la*, amb el consentiment dels parents i amics de dits pubils, el tutor ven a Pasqual Casanova una sort de terra pertanyent als xiquets, situada en la Todoella, al mas de Domingo Sancho, per preu de 240 ss, quantitat amb la

taxes de mortalitat són elevades, l'esperança de vida és minvada, i que vídues i vidus podien tornar a casar-se amb edats molt primerenques. Uns mesos abans de la mort de Joanet, al maig del 1420, el seu pare promet a Jaume Maçana, un veí de Cincorres que és tutor de Guiamoneta i Violant, fillastres de Francesc (i per tant germanastres de Joanet), que les mantindrà des de sant Joan de juny en dos anys donant-los menjar, veure, vestit i calçat segons el seu estament. ANM, prot. 159 (1419, setembre 11; 1420, maig 12 i octubre 1).

- 14 El febrer del 1439 Maria, esposa de Miquel Loça, disposa al seu testament que el seu marit rebrà un parell de mules i una taça d'argent sota la condició que tinga cura dels seus fills Miquelet i Gabriel, els alimente i els facilite el vestir, almenys fins que ambdòs compleixen els dotze anys. El març del 1439, Antoni Altafulla el major i Pere Bovill, tutor dels béns i filles del difunt Bernat Alcalà, juntament amb Andreu Alcalà, Joan Coloma, Antoni Altafulla notari, Jaume Altafulla i Bertomeu Vallés el menor, en qualitat de parents de les filles del difunt, atenent a que aquestes, Francesca i Joana, *fosen romases pubilles e órfenes de mare, e fossen de molt poqua edat, e vent que los béns materials fossen de poca vàlua e no complents a criar les dites Francesqua e Johana entrò edat de guanyar-se la vida, ni encara per ha hun any*, per això tots en concòrdia renunciem als béns mobles i immobles que els pugueren pertànyer amb la finalitat d'ajudar a les xiquetes. Mesos després, el desembre, els mateixos parents atenen la necessitat d'una tercera filla del difunt, Antoneta, en relació a que els béns que li han pervengut fins que arribara al matrimoni són insuficients, també fins i tot per a un simple any. Per això, tots d'acord, decideixen donar dits béns mobles i immobles a Antoni Falcó i la seua muller Marieta, que és cosina germana del difunt, a canvi de que aquestos tinguen cura, nodreixen i donen vestiments a Antoneta fins edat de matrimoni. ANM, prot. 242 (1439, febrer 12; març 28; desembre 4).

- 15 ANM, prot. 64 (1422, abril 27).

qual pagarà a la mare dida o *nutrix*¹⁶. Amb aquest exemple podem veure un afermament per a aprendre un ofici, i la venda de part del patrimoni pervengut per a poder pagar l'alletament d'una menor. I tot gestionat pel tudor amb consentiment dels parents.

I és que la confiança en el tudor o procurador pot ser suficientment gran quan se li encomana amb total llibertat que aferme, segons ben vist li serà, pel temps que creurà convenient, allí on ho considerarà millor, amb la soldada que li plaurà, i amb la persona que cregui oportuna¹⁷. De fet, en ocasions, la documentació ens permet, almenys, seguir un poc la trajectòria d'algun d'aquests menuts i menudes. Al febrer del 1429, Domingo Beneyto habitant en La Mata, confessa deure a Bernat Carbó 88 ss *per raó de la provessió e alimentació que vós donats a ma filla Orieta hun any, lo qual comence del present dia de huy en hun any, pagant meitat a Tots Sants i meitat al final de l'any*. Tres anys més tard, el febrer del 1431, Domingo Miralles veí de La Mata, tudor assignat per la cort a la persona i béns d'Orieta, filla del difunt Domingo Beneyto (el pare ja ha mort), l'aferma amb na Toda, vídua de Domingo Aliaga, veïna de Tronchon, per un període de set anys a servei domèstic, nodrida i vestida segons costum. Els tres primers anys no rebrà soldada, i de la resta de temps rebrà en conjunt i al final del període un total de 140 ss jaquesos i quatre alnes i mitja de drap de color blau¹⁸. La xiqueta, nodrida inicialment en una casa estranya, després de l'òbit del seu pare i per intermediació del tudor, acaba en el circuit dels contractes d'afermament on treballarà set anys al servei domèstic d'una vídua habitant en una població terolana.

16 ANM, prot. 121 (1416, agost 5). També a l'abril del 1428 es dona un cas semblant. Joan Abril, veí de La Cuba (Terol) confessa rebre de Pere Fort, veí de La Cuba, cent trenta-dos sous que li paga en forma de robes i aparells de casa, en estimació i càlcul dels cent trenta-dos sous que costarà *alimentar, nodrir e criar vostra filla Marieta hun any, lo qual any comence a còrrer lo present dia de huy*. A continuació es fa menció a que Pere acaba de quedar vidu, i que té tres fills, a saber Jacmet, Francesca i Marieta. Dels dos primers no en sabem res, però possiblement entraren en el circuit dels afermaments. Marieta sembla la més menuda i per això cal assegurar-li el nodriment, del qual s'encarregarà amb molta seguretat la muller de Joan, que actuarà com a mare dida. ANM, prot. 186 (1428, abril 9).

17 El 1464, Miquel Andrés habitant en La Mata nomena procurador a Bernat Belví, habitant en La Mata, per que *per mi et en nom meu puyxats afermar una filla mia per nom apellada Catalina, la qual puyxats afermar ab persona o persones que a vos ben vist serà, e en aquell loch o lochs que a vos plaurà*, pel temps i soldada que Belví tindrà a bé. També el 1439, Domingo Bru nomena procurador al seu fill Pere Bru per a que en el seu nom puga afermar a l'altre fill menut, Joanet, i encara a la resta de fills seus, amb aquella persona que ben vist li serà, en el lloc que creurà convenient, i sota les condicions que millor creurà. ANM, prot. 270 (1464, octubre 29), prot. 242 (1439, novembre 10).

18 ANM, prot. 187 (1429, febrer 14), prot. 188 (1431, febrer 9).

3. LA DIDÀCTICA, LA FORMACIÓ I L'ENSENYAMENT

Obviament, sembla que la funció principal dels contractes d'afermament és la de formar l'individu i, sempre d'acord amb les clàusules, acomplint amb els manaments del contractant, que seran lícits i honestos. Si es tracta d'una jove, aprendrà les tasques de la casa (netejar, fer la bugada, cuinar, etc...) tot i que, en ocasions, aquest servei domèstic s'acompanya de l'aprenentatge d'alguna activitat manufacturera o ofici de caire tèxtil. Per exemple, el 1371 sabem que Francesca, filla del sastre Domingo Barberà, havia estat afermada amb el carder Guiamó Cubells per a aprendre l'ofici de carderia. O l'any 1422 quan Ramoneta filla de Pere Aznar, de Morella, és afermada durant quinze anys amb el teixidor Bertomeu Salvador i la seua muller Francesca, veïns del mateix lloc, a servei domèstic, però també el matrimoni devia *mostrar-li lo officii de la lana*. I no es tracta d'un cas aïllat¹⁹. De l'altra banda, si es tracta d'un jove, de vegades aquest és contractat a servei, però generalment aprendrà un ofici, si bé és cert que paral·lelament és un treballador no remunerat que al cap i a la fi ajudarà en l'obrador artesà²⁰. Això és el què s'ensenyava i aprenia. Però, com es feia?

19 ANM, prot. 40, f. 79r (1371, març 1). AHEM, prot. de Pere Peçonada (1422, novembre 20). Tot i que no pertanyen a la zona ara en estudi, sabem per exemple que al 1402 Bernat Guerau, tender de Castelló, aferma a la seua filla Caterina, d'uns cinc anys, amb Bertomeu, vídua d'Antoni Mateu, *mediator* de València, per temps de dotze anys a servei domèstic, però també devia *docere officium vestrum de fer cordes, barches et flocadures*, amb soldada de quinze lliures. Altres documents ho corroboren. El 1392 el contracte d'Elionor Nunyç, òrfena de Lop Garcia i afermada amb na Caterina, implicava que ho era *ad serviendum vobis in officio vestro textorie de vells*. O el 1427, l'afermament de Pasqualeta, d'uns set anys, amb Gil del Rey, ciutadà de València i venedor de cereals, per un període de nou anys a servei domèstic implicava al seu torn que Yolant, la muller de Gil, devia *mostrar-li del vostre ofici de teixidora de sàvenes e altres coses*. APPV, prot. 11756 (1402, maig 11), prot. 1287 (1392, desembre 16), prot. 27165 (1427, febrer 17).

20 Tanmateix, les consideracions internes d'alguns contractes d'aprenentatge o servei domèstic ens plantegen dos interrogants que van més enllà del propi interès de la formació del menut o la menuda. El primer fa referència a l'edat de la persona contractada. El segon, a la voluntat pròpia i individual d'eixa persona respecte al contracte que s'ha dissenyat per al seu futur. Tot i que al Maestrat-Els Ports no ho hem pogut documentar, però en altres indrets les edats dels menuts fan pensar que el contracte és un simple formalisme legal per a aconseguir una possible adopció. Tal volta la família d'acollida no cerca un treballador o treballadora a qui ensenyar-li i de qui aprofitar-se durant uns anys, sino una persona que pugui reomplir el buit deixat per algun fill difunt o simplement no nascut per acció d'una capritxosa natura que els ha impedit procrear. Contractes de nens d'un any i sis mesos, de dos anys, etc. Indubtablement, si el mecanisme tenia aquesta altra funció, podem suposar que entre aquests nens i la família d'acollida sorgirà un vincle familiar i emotiu poderós. El segon aspecte que ens crida l'atenció és comprovar el grau d'acceptació d'allò que altres han decidit per ell o ella, i si hi existeix un cert grau de rebel·lia contra la situació. Sembla que açò no era infreqüent. La fugida era el primer recurs dels nens i joves per a mostrar la seua discomformitat, i alguns d'ells eren posteriorment detinguts i empresonats. Antonet, procedent de Mosquerola, fou afermat a Castelló per aprendre l'ofici de teixidor. Però després de tres anys, al 1420, havia fugit. Altres

Ensenyament i aprenentatge són dues vessants d'un mateix aspecte. D'una banda la persona que ensenya hom suposa que sap el que fa. Un bon sabater farà bones sabates. Un bon fuster sabrà treballar correctament la fusta i coneixerà tot allò relacionat amb el producte. Però a l'hora d'ensenyar l'ofici la cosa canvia. Ja no sols s'ha de ser un bon professional, sinó també un bon ensenyant. S'ha de tenir la capacitat suficient per trasmetre allò que es coneix, de forma clara i nítida. Però no sols això. A l'hora d'ensenyar cal tenir en compte també altres aspectes, com la paciència, el control, la connexió empàtica amb els alumnes o deixebles, la capacitat explicativa i d'aprofitament dels diversos recursos didàctics que poden estar al seu abast per a aconseguir que l'altre aprenga. I obviament està aquest altre, l'aprenent, l'alumne. Per més que un mestre vulga, si l'alumne no vol, l'aprenentatge no es farà. A aquest alumne se li suposa una certa actitud i aptitud o capacitat. L'actitud és fonamental, car implica voler o no voler, tenir ganes o no tenir-ne, aprofitar allò que s'ensenya o passar de tot. I l'aptitud o capacitat està relacionada, al seu torn, amb dos elements, a saber, la capacitat intel·lectual de l'alumne per absorbir els ensenyaments, estructurar-los mentalment, i ser capaç d'un posterior aprofitament. Però també hi ha l'aptitud o capacitat física, és a dir, si l'alumne serà apte i podrà, o no, desenvolupar una determinada tasca d'acord a les possibilitats que li ofereix el seu propi cos, o la seua força. És a dir, que a l'ensenyant se li presuposa tenir capacitat per desenvolupar dita tasca. I a l'aprenent o deixeble, la capacitat d'atendre i aprendre.

El 1474 Domingo Codina aferma al seu fill amb Pere Darnés, teixidor del Portell, incidint el pare en que *siats tengut de mostrar-li l'offici de texidor, si e segons bons maestres són tenguts de mostrar a semblants deixebles*. Bon mestre devia ser Darnés doncs poc després, Antoni Rius, qui ja s'anomena a sí mateix com teixidor veí del Portell, confessa estar content de les robes i soldada que Darnés li havia de donar pel temps que estigué amb ell aprenent l'ofici²¹. També a l'agost del 1465, Pere Agulló de Morella aferma al seu fill Peret a aprendre l'ofici de corder durant 7 anys, *amb un bon mestre, lo qual mestre, al dit Peret, lo dit officii de corder ensenyar tro a tant sia vist ell ésser bon mestre*²². Ensenyar bé, com deu ensenyar un bon mestre a un bon deixeble, qui de segur arribarà a ser mestre qualificat i

mostraven la seua disconformitat amb quèixes, com Miqualet, que al 1503 comentava que no volia estar afermat com a pastor sino que volia aprendre un ofici (APARICI i NAVARRO, 2010: 68-69).

21 ANM, prot. 267 (1474, març 3; abril 11).

22 ANM, prot. 270 (1465, agost 11).

reconegut, i que tindrà al seu torn els seus propis deixebles. La qualitat de l'ensenyament rau, segons aquesta perspectiva, en la qualitat del mestre. Amb tot, el setembre del 1417 Pere Aymerich, veí d'Olocau, tudor de Pere Aymerich fill de n'Aymerich, l'aferma amb Alfonso Balaguer, ferrer, durant set anys. Demana al contractant que *siats tengut de mostrar-li l'ofici de ferrer, tant com puschats*²³. Tant com puga per la capacitat d'aprenentatge del xic, o tant com sàpiga ensenyar el mestre? De fet, al 1378, quan és afermat Miquel Cabanes amb Pere Forés de Castellfort per aprendre l'ofici de teixidor, s'hi indica que serà *segons que ell mills porà aprendre a son enteniment*. En aquest cas s'incideix en la capacitat de l'alumne. O al 1421 quan és afermat Nicolau Assensio, de Morella, amb Macià de Palma i la seua muller Nicolaua, veïns de Morella, a l'ofici de merceria i mercaderia, prometent el matrimoni *ensenyar a aquell lo dit ofici tant com porem, e aquell aprendre porà*²⁴. Ací entra en joc, per tant, no tant la capacitat d'ensenyar, com aquella altra d'aprendre. A més, en aquest darrer cas, cal tenir en compte que, el fet d'afermar a algú per aprendre l'ofici de mercaderia implicaria, de ben segur, un aprenentatge que inclou la lectura, l'escriptura i la comptabilitat, és a dir, una sèrie de ferramentes bàsiques per a poder desenvolupar els negocis propis d'aquest ofici²⁵.

Però també és cert que una altra cosa és que l'aprenent vullga aprofitar el contracte per aprendre, o que realment puga acomplir el compromís segons ja hem comentat. El gener del 1461 Antoni Escoriola devia aprendre l'ofici de teixidor en Morella, *com se pertany en hun aprentiz*. És a dir, s'espera de l'alumne l'esforç necessari per aconseguir l'objectiu últim que és l'aprenentatge²⁶. Al 1420, els testimonis d'un procés judicial a Castelló indiquen la desesperació d'Antoni Losella, un teixidor que devia ensenyar l'ofici al seu afermat, Antonet Sabata, d'uns nou anys. Els testimonis indiquen que aquest xiquet *cessava saber res del dit ofici de texidor, ans ere fadrí fort dèbil de força per la poqua edat*. Afegeixen que *no sabia molt del dit officí, car moltes vegades vehie* (el testimoni) *que lo dit Anthoni Losella se havie a exir del teler per mostrar-li de canonar e mostrar-li aquell dit officí, que per çò, com ere tant dur de aprendre e no voler-lo ferir, li venien los hulls en aygua al dit en Losella*²⁷. Poca força per a un treball dur, el mestre deixava la seua feina per a formar l'aprenent, i davant de la impossibilitat d'aconse-

23 ANM, prot. 122 (1417, setembre 16).

24 AHEM, prot. de Pere Sanç (1378, abril 25). AHEM, prot. J. Giffé (1421, gener 3).

25 Vegeu en aquest dossier el treball de Coral Cuadrada.

26 ANM, prot. 198 (1461, gener 30).

27 Arxiu Històric Municipal de Castelló, justícia 4, actes comuns (1420, gener 11).

guir-ho, al mestre li venien ganes de castigar-lo físicament, però per no ferir-lo, la seua desesperació feia que dit mestre acabara plorant d'impotència. El mateix any, al març del 1420, Domingo Punter, *steller* veí de Morella, aferma el seu fill Bertomeu amb Antoni Bernat, sabater de Morella, a dit ofici durant set anys. Però el 24 de gener de 1422, *los dits Domingo Punter e Antoni Bernat manaren cancel·lar la carta dessús dita com lo dit A. Bernat no volg més que lo dit fadrí lo servís pus, e al dit Domingo Punter dix que li plahye*²⁸. El contracte no arribà ni als dos anys. Què degué passar perquè el mestre no volgués que el fadrí el servís més?

Recordem que al contracte, el pare o tutor legal permet que el contractant pugui utilitzar determinats mitjans per a que l'afermat treballe i li faça cas, de vegades amb maltractaments físics. Però, paral·lelament, també existeix una certa concepció mental que mostra aquests menuts i menudes com a ignorants, de poc enteniment i, per tant, molt manipulables. Al 1488 Gabriel Escuriola, de La Mata, fou condemnat pels àrbitres i composadors, en nom de la seua muller, a satisfer determinades multes que se li imposen, perquè la seua esposa havia *per migà o afalagament o sostrayment de hun fadrí*, robat determinades coses en casa d'un veí, Miquel Loça. Escuriola deu satisfer els béns robats, però també, *ítem més, atenant lo desviament que lo dit fadrí aran de la dita dona ha pres per aver-lo gitat lo dit en Loça de sa cassa, lo qual fadrí ab sa innocència e ignorància, la dita dona lo ha fet caure en error...* És a dir, el fadrí, innocentment, ha caigut sota la manipulació d'aquesta dona que l'ha fet incòrrer en l'error de robar, i per tant, desviar-lo del bon camí, amb la conseqüència afegida que Loça el va despatxar de casa. Aquest fadrí, Bernadet Súnyer, rebrà d'Escuriola en compensació quinze sous o tres alnes de drap burell o pardo, que es lliuraran al seu oncle o al seu avi²⁹.

És cert que, de vegades, la finalització anticipada del contracte es devia a la fugida o les malifetes dels aprenents, o tal volta a la desídia del mestre. Però també hi havia situacions especials. El 1397 es produeix la cancel·lació del contracte entre mestre Salvador Martíneç metge de Morella i Pere Cortades veí de Montroig, tudor de Marieta, filla de Domingo Cortades difunt, que estava afermada amb el metge a servei domèstic per tres anys. El motiu de la cancel·lació és que aquesta jove s'ha casat abans d'acabar el període de servei, per la qual cosa el seu tudor es compromet a cercar una altra macipa que cobrisca el mes i mig que quedava del contracte, o pagar Martíneç el que costaria una persona que serveisca durant eixe

28 AHEM, protocol de Francesc Borrell (1420, març 11).

29 ANM, prot. 279 (1488, octubre 7).

període. Amb tot, el contracte tenia un altre ítem interessant, car paral·lelament se li pregunta a la xica si ja està guarida de la malaltia que el mestre s'havia compromès a tractar, i aquella diu que sí. I no és l'únic cas que l'afermament implica guarir l'afermat. Anys abans, el 1361 Miquel Cugull, de Castell de Cabres, pare de Dominga, l'aferma amb na Sibília, vídua de Bertomeu Tolsa, de Morella, per a servei domèstic des de Pasqua de Ressurrecció en quatre anys, *et siats tenguda segons vostre poder de curar a la dita Dominga d'aquella malaltia que té e sofre en lo coyll qué és apellada porcelleres, e segons que ella mills o pogue soferir al vostre bon enteniment*. La nodrirà i vestirà, però no rebrà cap soldada final, llevat del propi guariment³⁰.

També cal tenir en compte que la gran majoria dels contractes mostren en la seua disposició formal un model molt genèric o poc especificat. Aprenre l'ofici de corder, de ferrer, de teixidor, ésser afermada a servei domèstic, etc... implica (i es sobrentèn) tot un seguit d'aprenentatges particulars per a poder dur a terme allò pactat per ambdues parts³¹. Però alguns d'aquests documents ens indiquen un poc més el que seria la guia docent del procés. A l'agost del 1484, en l'afermament que signa Joan Ainsa, veí de Cinctorres del seu fill Joan amb Pere de Sentjohan, s'hi indica que és per aprendre *lo ofici de la perayria, ço és de cardes, carduces, pintes, aparellar e altres coses a l'ofici necessàries*. Cardar, pentinar o aparellar són diverses fases dintre del procés productiu del drap, per tant ja no es tracta d'una nomenclatura genèrica, i ací sí que s'especificuen determinats aprenentatges diferenciats³². També a l'afermament de Bertomeu Nicolàs, el 1454, s'especifica clarament que el mestre ha de *mostrar lo dit officii de texidor de draps de lli e de llana dels qui-s costumen en esta terra*. Draps de lli i de llana, que utilitzen matèria primera diferent i telers també especials. Però a més cal tenir en compte que Bertomeu no era d'aquesta terra, puix

30 AHEM, protocol de Guiamó Esteve (1397, juny 15). ANM, prot. 34, f. 101v (1361, març 6).

31 Tot i així, també cal indicar que de vegades en el propi contracte s'hi indica la possibilitat de l'ensenyament literari i matemàtic al contractat. En La Cañada de Benitanduz, poble de la província de Teruel, Guillem de Miravet, tutor dels fills del difunt Marco Colás i de Joana Valero, aferma a Migalito Colás amb Domingo Valero (possiblement familiar seu) fins que compleisca els vint-i-quatre anys, amb el compromís de mostrar-li *letras, sumar, leyer, scriuir et criarlo dentro del dito tiempo como padre*. A continuació fa exactament el mateix amb Joanico Colás, que queda afermat amb Antón Colás fins els vint-i-quatre anys amb obligació *de fazerle mostrar letra, sumar, ler, scriuir*. Archivo Histórico Provincial de Teruel, prot. n.º 1766 (1513, agosto 16).

32 El contracte és per temps de nou anys, a comptar des d'avui i a més acorden que pels últims cinc anys rebrà una soldada total de sis-cents sous, quantitat prou elevada pel que fa als contractes d'afermament. ANM, prot. 324 (1484, agost 3).

era originari de Mosquerola, a Terol, i el document indica clarament que cal aprendre com es fan els draps d'aquesta terra, és a dir, el model valencià³³. Quan al 1489 Domingo Godes, veí d'Ortells, aferma el seu germà amb Miquel Osset, de La Mata, ho fa perquè puga *mostrar-li lo oficii de perayre*, especificant però *segons se practica en la villa de Morella*³⁴. És una generalització terminològica del formulari, o veritablement suposa aprendre la forma de treball de la vila de Morella, que tal volta tenia les seues pròpies especificitats productives segons les seues ordinacions gremials, diferenciades respecte a la resta de viles? O el cas de Macià Guerola, el 1488, a qui el seu germà li mostrarà l'ofici de ferrer, però el pare li demana que també cal *acomandar-li lo foch, perquè si-s avehe*, és a dir, no sols treballar el metall, sinó específicament que s'acostume al control i cura del foc³⁵.

D'altra banda, la variant geogràfica també és un aspecte destacable dels contractes. Al cas dels Ports-Maestrat, la seua situació orogràfica i la proximitat amb les properes terres del Regne d'Aragó propicia un transvassament de recursos humans (els i les joves) entre els propis pobles de la zona i també amb les localitats de Terol, amb les quals es mantenen relacions socio-econòmiques i culturals durant tota l'Edat Mitjana. És en aquest àmbit geogràfic, muntanyenc, on trobem la conca vessant que drena i redistribueix els efectius humans³⁶. Però no hem d'oblidar la importància d'altres nuclis de població, cas de la pròpia ciutat de València, com a focus d'atracció i destinació última de molts d'aquests i aquestes joves que, empentats pels progenitors, arribaran a la gran ciutat cercant, possiblement, una millora en la seua vida. Aquests desplaçaments de major radi permenten veure, en

33 Pero Nicolás, llaurador veí de Mosquerola, aferma al seu fill Bertomeu, d'uns vuit o nou anys, amb Pasqual Terrent, veí de Vilafranca, *per moço seu al officii de texidor de draps de lli e de llana*, per temps de sis anys des del proper Nadal, *mostrant lo dit officii de texidor de draps de lli e de llana dels qui-s costumen en esta terra*, nodrit, vestit i calçat segons costum. ANM, prot. 214 (1454, desembre 22).

34 ANM, prot. 279 (1489, novembre 30).

35 ANM, prot. 279 (1488, març 22).

36 A tall d'exemple, el teixidor de Vilafranca Domingo Alberit rep dos afermats, un el març i altre el maig del 1443. En el primer cas Ramon Caçador, veí del Portell, tudor i curador de la persona i béns d'Andreu Caçador, d'uns deu anys i fill del difunt homònim Ramon Caçador, *l'aferma ad officium textore pannorum panni et lini*, per temps de cinc anys a comptar des del proper dia de sant Miquel de setembre, nodrit, vestit i calçat segons costum, *e sie tengut fer-li dintre lo dit termini tres robes de burell blanquinós per a damunt, e finit lo dit termini li sie tengut donar sis alnes de drap burell*. Poc després és Joan Conejos, veí de Vilafranca, qui aferma al seu germà Minguico amb Alberit per temps de cinc anys a comptar des del proper dia de sant Miquel de setembre, vestit, nodrit i calçat segons costum. ANM, prot. 203 (1443, març 25 i maig 13). Un mateix mestre, i dos aprenents de geografies properes, però diferents.

l'ideari mental del moment, que les possibilitats d'afemament amb qualsevol artesà són molt més nombroses que les que es poden oferir i existeixen entre els habitants de les poblacions dels Ports i del Maestrat. A l'agost del 1401, Nadal de Fontbona, veí de Vilafranca, nomena procurador el seu fill Miquel de Fontbona, teixidor qui ja és habitant en València, perquè aferme per ell l'altre fill seu, Joanet, *en la dita ciutat de València ab qualsevol menestral o menestrals o maestres de qualsevol ofici o art mecànica*. Una mateixa geografia d'origen i en aquest cas a més un llaç familiar que permet l'arribada i integració del nouvingut³⁷. Allò cridaner, però, és que sembla que el germà menor no queda afermat amb el germà major, qui ja habita en la ciutat, cosa que sí ocorre amb altres casos³⁸.

València és doncs un punt focal de primer ordre, capital del regne i urbs internacional de primer ordre, molt poblada. A la taula veiem com vint-i-un dels joves documentats són afermats per anar a dita ciutat. Són sols els documentats als arxius morellans. Però no són els únics. Tomàs Oller, pare d'orfes de la capital del regne, realitzà en el període comprès entre 1461-1468, i davant del notari valencià Bertomeu de Carries, fins a vora sis-cents contractes d'afermaments, la meitat de servei domèstic per a xiques i l'altra meitat d'aprenentatge d'un ofici per a xics. Entre aquests últims també se'n documenten uns quants provinents dels Ports i del Maestrat, afermats per a aprendre oficis del sector tèxtil, un dels més importants durant la centúria³⁹.

37 ANM, prot. 76 (1401, agost 7). Un altre exemple de finals de segle, el 1497, quan Úrsula, vídua del sabater de Morella Francesc Lobet, i casada en segones núpcies amb el teixidor habitant en Forcall Jaume Sola, com a mare i administradora dels béns i fills comuns amb el difunt, en casa de Miquel Lobet, tintorer habitant en València, fill seu, aferma a la seua filla Úrsula de setze anys amb el donzell Antoni Joan de Borja, a servei domèstic durant cinc anys i soldada de dotze lliures. Amb tot, alguna cosa no degué funcionar acuradament doncs pocs mesos després la mare nomena procurador a l'altre fill, Francesc Lobet, teixidor de València, perquè pugua afermar la filla en les millors condicions que pugua en aquella ciutat. ANM, prot. 287 (1497, octubre 29), prot. 289 (1498, gener 11). Com podem veure, els dos fills mascles d'Úrsula ja vivien a València, ambdós treballant en el sector tèxtil. Ara arribarà la seua germana.

38 Domingo fill de Pere Domingo s'aferma amb el seu germà Soriano Domingo de Vilafranca, a l'ofici de sabater des de Pasqua a tres anys, nodrit i vestit. Enego Carrascull aferma a Miquel Carrascull, fill seu, amb el seu germà Nicolau Carrascull, a l'ofici de ferrer durant quatre anys, segons és acostumat, vestit i nodrit. Nicolau promet fer-li, el primer any, túnica i calces. ANM, prot. 9 (1327, març 13), prot (1342, juliol 25).

39 Llorenç de Borsa, de Traiguera, sis anys d'edat, afermat per aprendre de corder durant vuit anys (1466, agost 1); Joan Castellví, de Vallibona, catorze anys d'edat, afermat per aprendre de paraire durant sis anys (1464, novembre 28); Miquel Ferrer, de Catí, quinze anys d'edat, afermat per aprendre de torcedor de seda durant un any i mig (1462, setembre 10); Francesc Forner, de Morella, quinze anys d'edat, afermat per aprendre de paraire durant tres anys (1466, octubre 4); Pere Guerau, de la Salzadella, de divuit anys d'edat, afermat per aprendre de paraire durant tres anys i mig (1468, març 13); Jaume Miró, d'Albocàsser, de deu anys,

I juntament a València, però en menor mesura, també la vila de Castelló acull algun d'aquells joves. El gener del 1453, Bertomeu Llopiç veí del Portell, tudor i curador de les persones i béns dels fills del difunt Pero Guerola, veí del Portell, nomena procurador Pere Guerola, ferrer habitant en Castelló, donant-li llicència per a poder *affermar a l'offici de ferreria a Johan Guerola e Macià Guerola, fills del dit Pero Guerola quondam, e germans d'el dit procurador, ab aquell mestre e o mestres e a aquell temps que a ell, dit constituït, plaurà e ben vist serà*. Realment no sabem amb qui pogué afermar Pere, qui ja estava a Castelló, als seus dos germans⁴⁰. Però la documentació conservada en els arxius de la Plana ens mostra que ambdós joves, Joan i Macià, sí que estigueren a Castelló on desenvoluparen part del seu cicle vital, exercint el seu ofici i essent propietaris de parcel·les. Així, trobem Macià Guerola, ferrer de Castelló, declarant propietats als llibres de peita de Castelló entre 1469 i 1471, a l'igual que Joan Guerola, també ferrer d'ofici, declarant propietats al seu torn entre 1469-1491, documentant-lo també i de forma paral·lela en Vila-real entre 1475-1483 (IRADIEL *et alii*, 1995: 266; APARICI, 1996: 179). Però la història dels Guerola és un poc més complexa. Possiblement retornat, el 1488 localitzem un Pere Guerola el major, veí de Portell (tal volta el Pere que estava a Castelló?), que aferma el seu fill Macià amb el seu altre fill Pere Guerola, per temps de tres anys a aprendre l'ofici de ferrer, rebent al final robes i una llança nova. Novament podem veure, a través del contracte, les connexions geogràfiques, també les familiars, i fins i tot aquelles d'ofici; en definitiva, la primigènia configuració del tarannà que permet l'afermament, l'aprenentatge i la disposició d'un ofici per a la vida. Precisament, ja ho hem dit, els contractes de servei domèstic per a les xiques els suposa la percepció d'una quantitat de diners que es pot convertir en el dot matrimonial (IRADIEL, 1986: 248-252)⁴¹. I en el cas dels xics, de vegades, reben

aprendrà de teixidor de llana durant set anys (1468, febrer 23); Martí de Morella, de Morella, setze anys, aprendrà de paraire durant quatre anys (1465, febrer 20); Jaume Pavia, de La Jana, setze anys, aprendrà de paraire durant quatre anys (1466, gener 2); Guillem Ponç, de Càlig, deu anys, aprendrà de paraire durant vuit anys (1463, setembre 23). Les dades estan recollides a l'annex, taula I (NAVARRO, 1992:146-147).

40 Els Guerola a ANM, prot. 213 (1453, gener 29), prot. 279 (1488, març 22). Un altre exemple amb Francesc Llobet, sabater veí de Morella, en qualitat de tudor i curador de Pere i Yolant, fills del difunt Joan Llobet, de Morella, que nomena procurador al dit Pere Llobet per a que reclame en Castelló de Pere Palau, la quantitat deguda a Yolant *ratione servitute sive soldada ... in domo et servicio dicte Petri Palau*. ANM, prot. 324 (1485, setembre 5).

41 Jaume Palacio, tudor i curador de Pasqualeta, filla del difunt Pere Miró veí de Vilafranca, l'aferma amb Arnau Serra per temps de sis anys a partir del proper dia de Santa Maria de setembre, nodrida, vestida i calçada segons costum, amb una soldada de quinze sous per cada un dels dos primers anys, i trenta sous anuals els altres quatre. El pare acabava de morir i s'havia produït el repartiment dels béns. La xiqueta no estava desvalguda i rebia un patrimoni

ferramentes de l'ofici per poder iniciar el seu propi camí professional, com Bonanat Sentís que el 1370 aprèn de pedrapiquer; Antoni Escoriola que al 1461 aprèn de teixidor; Antoni Guillem que al 1511 aprèn de fuster⁴²; o el cas, paradigmàtic, de Joan Gil, que el 1498 aprèn l'ofici de fuster i rep una

important, però al final el contracte d'afermament és l'eixida recurrent a aquesta situació dels orfes. ANM, prot. 68 (1395, agost 18). Nicolau Favara habitant en La Mata, en el seu nom i com a tutor dels fills del difunt Jaume Favara, pare seu, afirma a la seua germana Francesca amb Arnau Frexinet, veí del Portell, per temps de tres anys, amb els vestits acostumats, i soldada de 5 florins per any. ANM, prot. 122 (1417, juliol 6). Joan Decho, tutor de Guiamoneta, òrfena filla de Jaume Barrachina, amb voluntat i dret de Sanxo Oset, lloctinent del justícia de La Mata, afirma a Guiamoneta amb Domingo Maçana, veí de Cinctorres, des del dia de santa Maria del mes de març passat en vuit anys, nodrida i vestida, i amb soldada final de vuit florins. ANM, prot. 65 (1419, juny 15). Jaume Vila veí de Cinctorres afirma a la seua filla Jacmeta amb Guiamó Montorgull, veí de Cinctorres, a temps de quatre anys, nodrida i vestida segons costum, i amb una soldada els dos primers anys de tres florins i mig anuals, i els dos següents a quatre florins per any. ANM, prot. 159 (1420, octubre 21). Francesc Ramon, procurador de Bertomeu Vicent veí de Vistabella, tutor i curador de Pasquala, filla d'aquest, l'afirma a servei domèstic amb Pere de Bruscha, veí de Vilafranca, a temps de deu anys, nodrida, vestida i calçada segons costum, i soldada de tres-cents sous. ANM, prot. 96 (1422, agost 25). Joan de la Torre prevere i Catalina vídua d'Andreu Jover en primeres nupcies, i ara muller d'Antón Belvis, afermen amb Antón Vales, veí de Mirambel, a Bàrbera, filla de Catalina, per temps de sis anys, nodrida i vestida segons costum, amb una soldada final de cent-cinquanta sous. ANM, prot. 243 (1440, març 21). Antoni Gil, habitant en La Mata, com a pare, i Miquel Llop habitant en la Todolella, com a avi, afermen a Francesca amb Miquel Llasterra, veí de Cinctorres, a nou anys i servei domèstic a comptar des de la propera festa de sant Joan, amb la condició que si passats un any i sis dies alguna de les dues parts no està contenta, el contracte es cancel·larà. A més acorden una soldada de dos-cents sous, que es pagarà progressivament any per any, a saber quatre sous, vuit, tretze, setze, vint-i-un, vint-i-set, trenta-un, quaranta i també l'últim any altres quaranta sous. ANM, prot. 243 (1440, juny 2). Pasqual Camarells veí del Forcall, avi de Constança, filla del difunt Pere Camarells, l'afirma amb Joan Esteve, de La Mata, per temps de cinc anys, a servei domèstic. Esteve es compromet a nodrir-la i vestir-la. Camarells es compromet a lliurar-li cent sous raó de provisió. I al final del temps, Esteve li donarà dos-cents sous de soldada. ANM, prot. 244 (1443, juliol 26). Un tal Arbís, veí de Benassal, signa època de pagament a Manel Torres el menor, de Benassal, per les robes i diners així com per noranta sous de la soldada que aquell havia de haver per la servitut que sa filla Resplàndia havia feta al dit Manel. ANM, prot. 205 (1444, novembre 13). Mateo Aycart i Joan Esteve, veïns d'Atzeneta, confessaren rebre d'Antoni Centelles, veí de Vilafranca, dos-cents sous que la mare d'aquest devia a Ursoleta, filla del difunt Domingo Esteve i germana de Joan, *ratione servitutis per dictam Ursoletam eiusdem facte*, segons contracte davant del notari Domingo Barberà, datat el 13 d'octubre del 1442. ANM, prot. 212 (1449, març 1).

42 Berenguer Sentís, mercer veí de Morella, tutor assignat per la cort del justícia a Bonanat Sentís, fill del difunt Bernat Sentís, l'afirma amb Miquel Prats, pedrapiquer veí del Forcall, per aprendre *oficium lapicide sive de piqueria*, per temps de cinc anys, nodrit, vestit i calçat segons costum, i l'últim any li lliurarà *unam escodam et unum scarpe*. ANM, prot. 40 (1370, abril 19). Nicolau Escoriola, veí de la Mata, afirma amb Pere Eximeno, teixidor veí de Morella, al seu fill Antoni Escoriola, per temps de cinc anys, a aprendre l'ofici i servir, nodrit, vestit i calçat *com se pertany en hun aprentiz*, afegint-se *que siats tengut donar a la fy del dit temps, hun teler stret airat ço és licat ab ses pues, catres, maneres ço és de cadius, e de li, e de cànem, tot nou*. ANM, prot. 198 (1461, gener 30). Antoni Guillem de catorze anys, és afermat amb el fuster

soldada molt considerable composta per robes, ferramentes, bucs d'abelles i armes⁴³. També, tot i que menys freqüentment, en ocasions puntuals reben certa quantitat monetària, o combinada directament amb armes⁴⁴.

Els nombrosos exemples de contractes que hem documentat (quadre I) permeten constatar la gran incidència de l'afermament com a mitjà per a preparar el futur del jovent. Tot i que, com ja hem vist, part d'aquesta força de treball s'escapa cap a la gran ciutat, València, o viles en creixement com Castelló, veritablement el que observem és una redistribució demogràfica entre els diversos pobles dels Ports i el Maestrat, en un moviment compensatori que ompli els buits que es poden generar, tenint Morella com a eix central i principal nucli d'atracció de la zona. Tot i això, cal tenir en compte que el moviment pot ésser continu, tant per l'aprenent com pel mestre. De vegades, la localització d'un individu en un indret determinat respon a un punt intermedi dins d'un radi de major amplitud de desplaçament, que pot tenir com a punt focal i final de destinació una gran ciutat, com pot ser València. El desembre de 1451, Constantí Carbó, natural de Corença de la província de Calàbria, s'aferma amb mestre Bernat Arcís, sastre natural de Sant Feliu de Guíxols, però al present habitador en la vila de Morella, per un període de dos anys i mig, des d'ara indicant que *vos me siats tengut et obligat dins lo dit temps de mostrar-me tot lo ofici de sartre de tot lo que vós sabets hy entenets, tant com en vós sia, et yo poré appendre*. Nodrit i vestit, l'aprenent es compromet a que *hoch encar vos promet et me oblich que, si per fet de ventura vós deliberàreu de mudar vostre estatge en altra ciutat, vila e o loch dins terra, emperò et non alies, de seguir et anar ab vós en qualsevol part qui vós anar voldrets per, hussar et practicar lo dit vostre*

Manuel Martí per 6 anys a aprendre l'ofici. Al finalitzar rebrà una axà, una serra, una paleta, un perfilador, un martell i una planera. ANM, prot. 294 (1511, gener 5).

43 Rodrigo Gil, veí de Forcall pare de Joan Gil, de deu anys, l'aferma amb Miquel Monlober, fuster de Forcall, a aprendre l'ofici durant dotze anys. Al final, a banda de les robes acostumades, afegeix *et etiam dare pro solidata hunum arreu de tots los del officii de fusteria, et decem basos d-abelles, et etiam teneamini dare una lança e dart, espasa, brocher e punyal*. En cas que de no plaure-li al dit Joan, es canviarà per *una ballesta d-hacer bona ab sa gafa algana e pasadors*. ANM, prot. 289 (1498, març 5).

44 Anton Piera el menor, veí del Forcall, en el seu nom i com a oncle de Joanet Piera, fill de Bertomeu, l'aferma amb Guiamó Castellano, veí de Cinctorres, a l'ofici de teixidor, *e alguns dies a actes curals* (a tenir cura d'allò que li mane l'amo), des d'eixe dia en un any, vestit, nodrit, i al final les robes acostumades més quatre florins d'or de soldada. Anton es compromet a que si Joanet està malalt més de quinze dies, esmenarà aquest temps al final del contracte. ANM, prot. 159 (1413, maig 13). El 1501, Antonet és afermat pel seu tudor amb l'habitador de La Mata Miquel Osset, per vuit anys. No s'especifica el tipus d'afermament, però al final rebrà roba de color, una ballesta amb els seus arreus, una espasa, un broquer i un punyal, a més de dos-cents quaranta sous de soldada. ANM, prot. 293 (1501, març 10).

*offici*⁴⁵. Com veiem, cap dels dos eren de la zona (un era italià i l'altre català), però es percep la possibilitat d'un ulterior desplaçament i el compromís de l'aprenent de seguir el mestre allà on vaja.

També el quadre I ens transmet una primera imatge a través dels oficis consignats en els contractes, similar a la resta del territori valencià i que atèn a la professionalització dels joves, a saber les xiques bàsicament en serveis domèstics i els xics en oficis artesans, especialment dins de l'àmbit de la manufactura tèxtil⁴⁶, éssent aquesta una actividad productiva de rellevant importància com a vector econòmic en creixement en la zona d'estudi (RA-BASSA, 1996 i 2006).

Però aquesta zona també era, durant l'Edat Mitjana, una terra de pastors, de ramats i de llauradors. La possible imatge d'espai rural sembla quedar desdibuixada si sols observem els contractes documentats. I és que sovint, la imatge tòpica del jove que ajuda el seu pare en les tasques agràries des de la seua més tendra infància, i que imperceptiblement va fent-se gran fins a esdevenir ell mateix llaurador, ha estalviat els historiadors d'insistir en la iniciació laboral dels joves camperols (FURIÓ *et alii*, 1994: 75). La majoria dels joves camperols s'iniciaven en l'activitat laboral al costat del pare. I

45 AHEM, notari D. Miquel, núm. 14 (1451, desembre 5).

46 Segons les dades del quadre I, documentem per al segle XIV un total de 44 afermaments (un dels quals és doble) així com 115 afermaments per al segle XV (amb 4 que són dobles), el que suposa un total de 164 joves afermats. La distribució per oficis ens mostra en primer lloc el servei domèstic amb 45 xiques i 9 xics. A continuació els oficis tèxtils, amb 15 contractes de teixidor, 15 de sastre, 6 de paraire, 3 corder-soguer, 2 carders (un és per una xica), 1 tirater, i 1 ofici de llana (per a xica). El treball del cuir mostra 14 contractes de sabater, 5 de pellicers, 1 seller, 1 blanquer. Respecte al metall trobem 6 contractes de ferrer, 2 coltellers, 1 argenter i 1 manyà. Respecte a l'àmbit comercial trobem 4 mercers, 3 mercaders, 1 missatger de mercader. També trobem 4 contractes de fuster, 1 pedrapiquer, 1 pintor, 1 buidador, 1 vidrier, 1 llaurador, 1 pastor, 1 per aprendre a llegir, i un total de 12 contractes d'aprenentatge no especificat. Pel que fa a la geografia d'origen dels joves afermats, la gran majoria pertanyen a la zona d'estudi. Morella està al capdavant amb 34 aprenents. A continuació Vilafranca (14), La Mata (12), Forcall (8), Cincorres (8), Portell (6), Ortells (5), Sorita (4), Vallibona (4), Castellfort (3). Amb 2 està Benassal, Sant Mateu, Catí, Olocau, Xiva, Les Coves, Vistabella. Amb 1 contracte està Castell de Cabres, Culla, Albocàsser, Villalba, Herbés, Atzeneta, Todolella, Alcalà de Xivert, Cervera. També 1 contracte és originari de València, altre de Ràfels, altre de Calàbria i altre de Tortosa. Originaris de terres aragoneses trobem 3 de Fuentespalda, 2 de Monroyo, 2 de Fortanet, 1 Alcanyís, 1 Molinos, 1 Mirambel, 1 Mosquerola, 1 La Cuba i 1 d'Albesa d'Aragó. Pel que fa a la geografia de destinació, novament el repartiment és en la zona d'estudi, destacant Morella amb 55 contractes, València (21), Vilafranca (14), Cincorres (5). Amb 3 contractes trobem Castelló, Forcall, Portell, La Mata. Amb 2 Vallibona i Sant Mateu. Amb 1 Benassal, Albocàsser, Castellfort, Borriana i Morvedre. A terres catalanes marxarà: 1 jove a Barcelona, altre a Tortosa i altre a Cervera d'Urgell. I a terres aragoneses, 2 a Mosquerola, 1 a Monzón, 1 a Mirambel, 1 a Tronchon, 1 a La Iglesuela. Darrerament hi ha altres 2 amb destinació desconeguda.

ho feien, generalment, realitzant des de feines poc complexes com plegar llenya, donar de menjar al bestiar o portar-lo a pasturar, fins a d'altres que, més complexes, exigien una major fortalesa física i una millor qualificació i disposició dels joves. També les filles hi participaven. I juntament a aquests, també s'hi documenta la presència de mossos i auxiliars agrícoles. Els testimonis espigolats permeten constatar la gran incidència d'aquest treball o servei agrari dins de la societat del moment. El llibre de clams de Culla, datat al 1489-1490, mostra les acusacions dels vedalers, entre les quals trobem com Just Serrano acusa el mosso de Mateu de Brusca *perquè aquell fahie lenya en lo bovalar*. També s'acusarà el mosso del notari de La Igllesia Joan Sebastià perquè va ser sorprès fent llenya en el bovalar, o s'acusarà la mossa d'en Bargalló perquè *lavave la bugada en lo abeurador de la font*, el mateix lloc on se sorprèn i s'acusarà la filla de Gil Falcó perquè *lavave los talladós en lo dit abeurador*⁴⁷. Mossos i mosses fent diverses feines. La vida quotidiana.

Fins i tot en ocasions sembla que aquests joves, sense malícia i possiblement com qualsevol malifeta duta a terme a la seua edat, són sorpresos actuant en conjunta unió. Al mateix llibre de clams de Culla, Joan Barreda es clama de la filla de Joan Conejos, perquè *li collia les nous*. Andreu de Brusca es queixa per dues vegades del fill d'en Vilalta perquè, de la perera, *li collia peres*. I continua clamant-se del mosso de Colàs, perquè també *li collia peres*, a l'igual que la filla de Joan Torres, o el fill de Joan Alberit, *com li colís les peres del fereginal d'Esquala, per huna veguada*.

Però en aquest espai agrari i ramader, un treball dur devia ser el de pastorejar per les muntanyes, sota les inclemències del temps, durant llargues jornades on la solitud podia ser l'única companya en el transcurs dels dies o setmanes. El jove Peret fou afermat el 1449 pel seu pare com a pastor, rebent, això sí, una important soldada final. Però al llibre de clams de Culla del 1489-1490, en les acusacions dels vedalers, l'honorat n'Ambert Guimerà acusa 10 ss de pena a Pere Monfort, fill de Joan, perquè *s-ere afermat ab ell, e no volie complir-hi lo temps*. I no és l'únic cas que un jove prefereix abandonar el treball de pastor perquè no és, definitivament, el que vol fer⁴⁸.

47 ANM, Llibre de Clams de Culla, n° 332 (1489-1490), f. 4r, 5r, 9r.

48 Domingo Tena veí de Vilafranca aferma al seu fill Peret amb Joan Estrader, *a pastorejar e o altres lícites e honestes fahenes*, durant cinc anys a comptar des de sant Miquel, nodrit, vestit i calçat segons costum, i soldada final de tres-cents sous. ANM, prot. 212 (1449, setembre 21). El cas de Pere Monfort, ANM, Llibre de Clams de Culla n° 332 (1489-90), f. 9r. A Castelló, en 1503, Pere Martorell es compromet a pagar cent sous a Jaume Miquel si Miqualet, nebot de la dona de Martorell, era afermat per a tenir cura del ramat de Jaume dins del terme de la vila i el jove mosso no complia. De fet semblava que les aspiracions del jove eren unes altres,

Amb tot, una de les notícies més antigues que coneixem per a la zona en estudi correspon al jove Joan Mauri, acusat d'heretgia per practicar el catarisme. La seua confessió davant l'inquisidor al convent de Lleida al juny de 1323 ens mostra tota una adolescència dedicada al món de la ramaderia. Així, al voltant del 1310-1311, quan devia tenir uns tretze o catorze anys aproximadament, arriba a aquestes terres venint des de Montalió (Occitània). El gendre del seu oncle matern, Guillem Esteve, el va afermar com a pastor amb Jaume de Capcir, de Vilafranca de Conflent, amb qui va romandre durant un període de dos anys. Amb les ovelles anava i venia fins a Capcir. Passats aquests dos anys (1312-1313 aproximadament, i amb uns quinze o setze anys) s'aferma amb Pere Lillet, de Puigcerdà, amb qui estigué durant uns tres anys. Indica que conduïa el ramat de Lillet fins la Granadella (Lleida), acompanyat d'un altre pastor anomenat Pere Cortill. Transcorreguts aquests tres anys (1315-1316 aproximadament, amb uns 18-19 anys) retornà a la seua terra natal, a Montalió, però al cap de sis setmanes va bregar amb altres pastors que el van ferir al cap, i decidí retornar a terres de Catalunya. A Puigcerdà s'aferma com a pastor dels ramats de Ramon Bosser i la seua muller Brunissenda de Cervelló, per un període de quatre anys. Mentre treballa per a aquest matrimoni, recorda dur les ovelles des de Casteldases (Lleida), conjuntament amb altres pastors, cap a la plana de la Cènia, a Tortosa, des d'on després retorna cap a les muntanyes de Morella, i d'allí a Casteldases passant per Beseit (Terol). Amb tot, reconeix que abans d'aquest afermament estigué un temps al lloc de Bagà, a les muntanyes, amb els ramats de Pere Dezcastell. Passats aquests quatre anys (1319-1320 aproximadament, i amb 22-23 anys) es dirigeix cap al port d'Isàbena, on serà pastor de Ramon Calder. A continuació, i a prop de Casteldases, per certa bandositat entre nobles, retornarà cap a Sant Mateu, en la província de Castelló. En aquest viatge de retorn va caure malalt a Ulldecona, i a Sant Mateu va ser hoste d'una heretge anomenada Guillemeta Mauri. Finalment indica que, al moment de la confessió (juny de 1323, amb uns 26-27 anys), estava afermat com a pastor de Pere Robicau, de Sant Mateu, per un període que finalitzava a santa Maria de setembre d'aquell mateix any. Certament, pastor, i com el propi Joan declara, conduint ramat per les muntanyes, de forma continuada, moltes vegades sol, però d'altres en companyia d'altres pastors heretges. I precisament ahí entra una altra forma d'aprenentatge: Mauri confessa que conversava amb aquells altres pastors sobre les seues creences⁴⁹. Oralitat i transmissió de sabers no escrits.

doncs s'hi indica que *aquel no haja volgut star pastor ... e vol aprendre un offic*. Arxiu Històric Municipal de Castelló (AHMCs), justícia núm. 24, actes comuns (1503, agost 7).

4. CONCLUSIONS

Més enllà de l'ensenyament i aprenentatge literari, de saber escriure, llegir o comptar, bona part dels joves que van viure durant el període medieval accediren al món de l'educació des d'una altra vessant. Aprendre un ofici o el servei domèstic foren les perspectives educatives i laborals per a una gran majoria de menuts i menudes. Se'ls preparava així per a la vida adulta. En aquest procés cal incloure també la concreció del caràcter i la formació de valors, aspectes que rebran quasi directament de la família d'acollida. Ara hem tractat d'exemplificar aquesta situació amb els nombrosos contractes d'afermament i servei domèstic documentats als arxius de protocols de Morella (Castelló). Però el contracte d'afermament devia suposar alguna cosa més: veiem que s'aprèn un ofici. Però aquests joves passen un ampli període de temps amb una família aliena, precisament durant una etapa de la seua vida on l'educació és base per a la formació de l'individu, ja no sols professional, sinó també moral, religiosa, social, etc... Ja ho deia aquell pare d'Estevenet. El nou entorn familiar, les emocions a l'interior de la nova llar, influiran necessàriament en la consciència del jove. La forma de parlar, de dirigir-se a altre, de seure a taula, fer oració, empatia amb els qui l'han contractat, o amb altres joves que poden estar afermats juntament amb ell o ella, el temps de jugar, els moments de violència física, el despertar sexual, etc... Es tracta en conjunt d'un bagatge educatiu que, malauradament, en bona mesura se'ns escapa, puix que no hi apareix reflectit clarament en la documentació.

49 Aquests encontres a les muntanyes entre persones que practicaven la mateixa heretgia els permetia parlar sobre el tema amb la llibertat que la soledat del territori i la companyia de les ovelles els permetia. Així podien instruir-se d'uns als altres. Vegeu GRAU *et alii* (2015), doc. 269.

QUADRE I. Contractes d'afermament de la zona Els Ports-Maestrat (1310-1511)⁵⁰.

Data	Aferma	L'afermat és	Origen	Temps	Ofici	Destinació	Arxiu
1310-04-24	Ell	Ramonet Escolà	Castellfort	1	Pellicer	-	N1
1320-08-18	Ell	Llàtzer Miravet	-	1	Servei	Monzón	N3
1327-03-13	Ell	Domingo	Vilafranca	3	Sabater	Vilafranca. Amb el seu germà	N9, f. 15r.
1327-07-30	Pare	Perico Saragoça	-	6	Teixidor	Castelló	N9
1333-11-17	Ell	Martí Blasco	-	1	Servei	-	N4
1342-07-25	Pare	Miquel Carrascull	-	4	Ferrer	- Amb el seu germà.	N15, f. 23r.
1353-08-25	Tudor (orfe de pare)	Domingo Caro	(Vilafranca)	3	Sastre	Vilafranca	N12
1360-10-04	Família	Bernat Company	Morella	2	Mercaderia	Cervera d'Urgell	E. Compte, 2
1361-03-06	Pare	Dominga Cugull	Castell de Cabres	4	Servei	Morella	N34, f. 101v
1364-12-28	Oncle tudor	Berenguer Aguiló	Morella	3	Paraire	Morella	E. J. Martí 2.
1368-09-27	Pare i tudor (orfe de mare)	Antonet Fullea	Fuentespalda	8	Mercer	Morella	E. A. Sanxo 3, f. 59v.

50 La procedència dels documents apareix en l'última casella, ANM sota la lletra (N) o AHEM sota la lletra (E). En les caselles relatives al temps i duració del contracte, si hi apareix (M) vol dir que el contracte està estipulat per un període que arriba fins el matrimoni.

Data	Aferma	L'afermat és	Origen	Temps	Ofici	Destinació	Arxiu
1370-04-19	Tudor	Bonanat Sentís	Morella	5	Pedrapiquer	Forcall	N40
1370-05-16	Germà	Miquel Beneyto	Tortosa	7	Seller	Morella	N40
1370-06-25	-	Jaumeta Moragues	-	-	Servei	Morella	N40, f. 19r
1370-08-01	Germà	Bernat Miralles	Fuentspaldà	6	Sastre	Morella	N40
1371-01-23	Tudor (orfe de pare)	Tomàs Cubells	Morella	10	Argenter	Morella	E. A. Fonoll, 4
1371-01-24	Pare	Nicolau Exulbi	Cinctorres	2	Pellicer	Morella	E. A. Fonoll, 4
1371-02-05	Tudor (òrfena de pare)	Barcelona	Sorita	M	Servei	Morella	E. A. Fonoll, 4
1371-03-01	Tudor	Francesca	-	-	Carder	-	N40, f. 79r
1371-03-22	Ell	Guiamó Inquamos	Alcañiz	1	Mercer	Morella	E. A. Fonoll, 4.
1371-04-21	Oncle	Bernat Julià	Morella	6	Colteller	Morella	N40
1373-12-31	Tudor (orfe de pare)	Mateu Segarra	Morella	4	Mercaderia	Morella	E. B. Comte 1
1374-01-02	Pare	Domingo Martí	Vilafranca	6	Sabater	Borriana	N45, f. 1v.
1374-02-09	Ell	Joan Ramon	Morella	1	Carder	Morella	E. B. Comte 1.

Data	Aferma	L'afermat és	Origen	Temps	Ofici	Destinació	Arxiu
1374-04-29	Pare	Perico Balaguer	Catí	6	Missatger i macip de mercader	Morella	E. B. Comte 1.
1374-10-21	Pare	Nicolaua	Morella	6	Servei	Morella	E. B. Comte 1
1375-11-03	Pare nomena proc	Pere Ferraç	Vilafranca	-	Gualsevol	València	N45.
1378-04-25	Tudor (orfe de pare)	Miquel Cabanes	Castellfort	3	Teixidor	Castellfort	E. P. Sanç 1.
1384-07-10	Tudor	Guillem Rosell	Vilafranca	7	Sastre	València	N11, f. 121v.
1384-11-04	Pare nomena proc	Domingo i Francesc Ros	Morella	-	Gualsevol	València	E. G. Esteve 2.
1386-12-3?	Ell	Bernat Spa	Vilafranca	2	Teixidor	-	N29, f. 239v.
1391-09-21	Oncle, tudor (orfe de pare)	Miquel Carrascull	Vilafranca	5	Sabater	Sant Mateu	N57, f. 57v
1392-09-25	Pare	Sibília	Benassal	10	Servei	València	N31, full solt.
1392-11-18	Pare	Domingot	Vilafranca	6	Ferrer	Vilafranca	N8, f. 91v

Data	Aferma	L'afermat és	Origen	Temps	Ofici	Destinació	Arxiu
1394-05-11	Tudor (orfe de pare)	Martinet	-	4	Mercer	Morella	E. A. Cerdà, 1
1394-07-25	Pare	Lluís Cerdà	Vallibona	6	Sastre	Morella	E. A. Cerdà, 1
1394-09-05	-	Filla de Pere Matutano	Morella	-	Servei	Morella	E. A. Cerdà 1.
1394-09-22	Pare	Fill	Monroyo	8	Sabater	Morella	E. A. Cerdà, 1.
1394-11-01	Ell	Garcías Aznar entre 15- 20 anys	Fortanet	6	Ferrer	Vilafranca	N69
1395-04-17	Pare	Joaneta Guerau	Morella	3	Servei	Morella	E. A. Cerdà 1.
1395-08-18	Tudor	Pasqualeta	Vilafranca	6	Servei	-	N68
1395-10-05	Tudor (orfe de pare)	Francesc Pomar	-	5	Sabater	Morella	E. A. Cerdà 1.
1396-11-04	Pare	Joan Moreno, de 14 anys	València	2,5	Pintor	Sant Mateu	Sánchez (1987: 87)
1397-06-15	Tudor (orfena de pare)	Marieta	Monroyo	3	Servei	Morella	E. G. Esteve 11.
1400-03-29	Ell	Pere Miró	Morella	2	Collailler	Morella	E, 25-3.

Data	Aferma	L'afermat és	Origen	Temps	Ofici	Destinació	Arxiu
1400-10-?	Pare	Filla de Jaume Morató	-	2	Servei	Vilafranca	E. Sanxo Sanç, 61, f. 28v.
1401-05-02	Ell	Miquel Blasco	Molinos	4	Fuster	Morella	E. F. Bellmunt 6.
1401-08-07	Germà	Joanet Fontbona	Vilafranca	-	Qualsevol	València	N76
1402-10-24	Pare	Madalena	Fortanet	7	Servei	Morella	E, 32-1
1402-11-13	Oncle i família (orfe de pare)	Francesc Amill	Morella	8	Sastre	-	E. 32-1
1403-02-24	Pare nomena proc	March Verdego	Morella	-	Qualsevol	València	E, 32-1
1403-04-27	Tudor	Fill de Pere Valvert	Fuentspaldà	5	Teixidor	-	E. 32-1
1403-05-05	Pare	Antoni Borrell	Orells	6	Sastre	-	E, 32-1
1403-07-30	Matrimoni	Bernat Gaçull	Mirambel	5	Sastre	-	E. 32-1
1404-11-01	Mare i parents (orfe de pare)	Paschaleit Galí	-	8	Manya	-	E. Berenguer Joan, 31-3.

Data	Aferma	L'afermat és	Origen	Temps	Ofici	Destinació	Arxiu
1405-01-15	Tudor (orfe de pare)	Pere Lobet	Morella	6	Sastre	Morella	E. B. Joan, 4
1405-02-05	Oncle	Miquel Gasio	Morella	5	Sabater	Morella	E. Pasqual Ros, 25-4
1405-03-09	Tudor (òrfena de pare)	Filla de Pere Bossa	-	3	Servei	Morella	E. B. Joan 4.
1405-11-05	Pare	Bernat Abril	Castellfort	6	Sastre	Mosquerola	E. P. Sanç 4.
1406-04-11	Pare	Perico, d'uns 11 anys	Cervera del Maestrat	8	Blanquer	València	APPV, 27177.
1408-08-06	Germà és curador	Pere Martí	-	5	-	La Iglesuela	N127
1409-05-13	Pare	Tomaset	Vilafranca	M	Servei	Morella	E. A. Cerda 2.
1409-10-02	Pare	Berenguer Anyó	Forcall	2	Servei	Morella	E. A. Cerda 2.
1410-07-27	Ella (òrfena de pare)	Sanxica, diu tenir més de 14 anys.	Vilarroya	2	Servei	Morella	E. A. Cerda 2.
1413-05-13	Oncle	Joanet Piera	Forcall	-	Teixidor	Cinctorres	N159
1416-03-06	Oncle tudor (òrfena de pare)	Joanica	-	12	-	- Amb la pròpia mare	N153, f. 28r.

Data	Aferma	L'afermat és	Origen	Temps	Ofici	Destinació	Arxiu
1416-04-21	Pare	Miquel Çaplana, de 15 anys.	Morella	2,5	Sabater	Morella	E. G. Gaçull, 16.
1416-08-15	Tudor	Antonet Solà	La Mata	6	Soguer	-	N121
1416-10-29	Ell	Ramon Roig	Sant Mateu	3	Vidrier	València	APPV 13899, f. 66v
1417-07-06	Germà	Francesca	La Mata	3	Servei	Portell	N122
1417-08-09	Pare i tudor	Pere Calroy	Culla	4	Teixidor	Albocàsser	N, J. Giner, 26.
1417-09-13	Pare	Dolcica	Vilafranca	8	Servei	Vilafranca	N127
1417-09-16	Tudor	Pere Aymerich	Olocou	7	Ferrer	-	N122
1419-03-05	Pare	Mateu Querol	Vallibona	3	Paraire	Vallibona	N132
1419-06-15	Tudor	Guiamoneta	-	8	Servei	Cinctorres	N65
1419-11-02	Família	Guillem Fenallosa	Vallibona	6	Sastre	Vallibona	N132
1420-03-11	Pare	Bertomeu Punter	Morella	7	Sabater	Morella	E. F. Borrel 3
1420-10-21	Pare	Jaumeta	Cinctorres	4	Servei	Cinctorres	N159
1421-01-03	Mare i tudora (orfe de pare)	Nicolau Assensio	Morella	6	Mercer	Morella	E. J. Giffé, 28-15
1421-01-17	Tudor (orfena de pare)	Joana filla de Guiamó Escrivà	Xiva de Morella	12	Servei	Morella	E. J. Giffé 28-15

Data	Aferma	L'afermat és	Origen	Temps	Ofici	Destinació	Arxiu
1421-06-24	Pare	Joanet Pastor	Coves de Vinromà	5	Aprendre a llegir i escriure	Morella	E. J. Guerau, 21.
1421-11-10	Pare	Antoneta	Vistabella	5	Servei	Vilafranca	N128
1422-02-03	Pare	Antoni Martí	Morella	6	Teixidor	Morella	E. P. Peçonada 13.
1422-02-09	Pare	Francesqueta	Portell	8	Servei	-	N128
1422-02-24	Tudor i germà	Miquel Gaçulla	Cinctorres	-	Teixidor o qualsevol	-	N159
1422-08-25	Tudor	Pasquala	Vistabella	10	Servei	Vilafranca	N96
1422-09-28	Pare	Antoni Lestreri	Cinctorres	4,5	Teixidor	Cinctorres	N174, f. 44v
1422-11-20	Pare	Ramoneta	Morella	15	Servei i mostar ofici de la llana	Morella	E. P. Peçonada, 13
1423-02-18	Pare	Bertomeu Pastor	Sorita	7	Sabater	Morella	E. P. Peçonada 13.
1423-02-24	Pare	Miquel Forner	Sorita	8	Sabater	Morella	E. P. Peçonada 13
1423-02-24	Pare	Jaume Mercè	Orells	5	Sastre	Morella	E. P. Peçonada, 13

Data	Aferma	L'afermat és	Origen	Temps	Ofici	Destinació	Arxiu
1423-05-19	Matrimoni nomena proc	Fills de Bernat Palomo i la seua muller	Forcall	-	Qualsevol	-	E. P. Peçonada, 32-13
1423-05-25	Pare	Antonet Joan	La Mata	3	Pellicer	Morella	E. B. Joan, 17
1423-05-25	Tudor (orfena de pare)	Bertolomeueta	Sorita	9	Servei	-	E. B. Joan 17
1426-02-05	Tudors (orfe de pare i mare), amb familiars	Domingo Borga d'uns 11 anys	Cincorres	8	Tirater	Barcelona	N164, f. 132r
1427-01-01	Pare	Bernat Asteller	Morella	3,5	Pellicer	Morella	E. J. Guerau, 29-33
1427-01-07	Proc.	Guillem Joan	La Mata	-	Qualsevol	-	N125
1427-02-12	Pare	Pere Valfagona	Albocàsser	6	Mercaderia	Morella	E. J. Guiffé 28-20.
1429-03-30	Germà	Bertomeu Sanch	-	2,5	Sabater	-	E. J. Guerau, 29-33
1431-02-09	Tudor	Orieta	La Mata	7	Servei	Tronchón	N188
1433-07-02	-	Amadora filla de Domingo Pérez	-	4	Servei	Vilafranca	N128

Data	Aferma	L'afermat és	Origen	Temps	Ofici	Destinació	Arxiu
1435-12-27	Pare	Joaneta	Coves de Vinromà	10	Servei	Morella	E. 36-4
1436-10-14	Pare	Guillem Gaç	Vallibona	12	Servei	-	N142, f. 29v.
1438-07-29	Tudor (orfe de pare)	Jaume Andreu	Morella	-	Paraire	-	E. 36-7
1438-09-04	Pare	Francesc Manlobert	Cinctorres	7	Teixidor	-	E. 36-7
1439-03-04	Pare nomena proc.	Bertomeu i Antoni Català, germans	Morella	-	Pellicer	València	E. P. Forés, 40-1
1439-05-26	Eill	Guillem Ortola	Xiva de Morella	1	Servei	Morella	E. P. Forés, 40-1
1439-11-10	Germà	Joanet i altres germans	-	-	Guilsevol	-	N242
1440-01-18	Proc.	Aldonça filla de Pere Catalunya	Morella	6	Servei	València	APPV 25157
1441-03-21	Mare	Bàrbara	-	6	Servei	Mirambel	N243
1441-06-02	Pare i avi	Francesca	La Mata	9	Servei	Cinctorres	N243
1443-03-25	Tudor	Andreu Caçador de 10 anys	Portell	5	Teixidor	Vilafranca	N203
1443-04-15	Tudor (orfe de pare)	Domingo Bernat	-	5	Sastre	-	E. F. Borrell, 11

Data	Aferma	L'afermat és	Origen	Temps	Ofici	Destinació	Arxiu
1443-05-13	Germà	Minguico	Vilafranca	5	Teixidor	Vilafranca	N203
1443-07-26	Avi	Gostança	Forcall	5	Servei	La Mata	N244
1443-08-27	Pare	Peret	Vilalba	3	Servei	-	E. J. Arnella, 1
1444-03-19	Tudor	Matis Baró, de 18 anys	Sant Mateu	2	Paraire	València	ARV. 798
1444-11-13	Pare	Resplàndia	Benassal	-	Servei	Benassal	N205
1446-06-26	Tudor	Guiamoneta	Herbés Jussà	M	Servei	Morella	E. Ll. Pallarès, 7
1446-08-02	Tudor nomena proc. (orfes de pare)	Pere i Antoni Puig	Morella	-	Qualsevol	-	E. Ll. Pallarès, 7
1446-08-12	Tudor (òrfena de pare)	Yolant, filla de Vicent Martí, d'uns 10 anys	Alcalà de Xivert	8	Servei	València	APPV 20714, f. 101r.
1447-01-07	Ell	Nicolau Escoriola	La Mata	4	Fustejar axà	-	N195, f. 2r
1447-08-17	Pare nomena proc.	Joan Martorell	Morella	-	Qualsevol	-	E. 36-13
1449-03-01	Germà	Ursoleta	Alzaneta	6	Servei	Vilafranca	N212
1449-09-21	Pare	Peret	Vilafranca	5	Pastor	-	N212

Data	Aferma	L'afermat és	Origen	Temps	Ofici	Destinació	Arxiu
1449-12-08	Pare	Pere, de 12 anys	Catí	6	Sastre	València	APPV 20717
1451-05-31	Pare	Margalida	Oriells	9	Servei	Morella	E. Domingo Miquel 14
1451-09-09	Pare	Gabriela	Morella	2	Servei	Morella	E. Domingo Miquel 14
1451-09-21	Pare	Joan Marquès	Forcall	3	Sabater	Morella	E. Domingo Miquel 14
1451-10-25	Pare	Gracieta	Rafels	4	Servei	Morella	E. Domingo Miquel 14
1451-12-05	Ell	Gostanif Carbó	Natural de Corença, província de Caldàbria	2,5	Sastre	Morella	E. Domingo Miquel 14
1451-12-21	Pare	Úrsola	Morella	6	Servei	Morella	E. Domingo Miquel 14
1453-01-29	Germà	Joan i Macià	Portell	-	Ferrers	Castelló	N213
1454-12-22	Pare	Bertomeu, de 8-9 anys	Mosquerola	6	Teixidor llana i lli	Vilafranca	N214
1455-12-07	Pare	Rafel Lombart	Morella	8	Corder	-	E. 36-18
1461-01-30	Pare	Antoni Escoriola	La Mata	5	Teixidor	Morella	N198
1463-09-08	Pare	Pere Maestre	Morella	10	Sabater	Forcall	E. 36-24
1463-10-01	Pare	Joan López, d'uns 11 anys	Cinctorres	8	Buydador	València	APPV. 11234

Data	Aferma	L'afermat és	Origen	Temps	Ofici	Destinació	Arxiu
1464-06-02	Ell	Martín Arnalt, muller i filla	Albesa del regne d'Aragó	3	Servei	Tortosa	E. Joan Navarro.
1464-10-29	Proc.	Catalina	La Mata	-	Servei	-	N270
1465-08-11	Pare	Peret	Morella	7	Corder	-	N270
1474-03-31	Pare	Antoni Codina, de 12-14 anys	Olocou	4	Teixidor	Portell	N267
1474-04-11	-	Antoni Rius	Portell	-	Teixidor	Portell	N267
1484-08-03	Pare	Joan	Cincorres	9	Paraire	Morella	N324
1485-09-05	-	Yolant	Morella	-	Servei	Castelló	N324
1488-03-22	Pare	Macià Guerola	Portell	3	Ferrer	-	N279, f. 16r.
1489-03-10	Pare	Gràcia	La Mata	8	Servei	Morvedre	N279, f. 81v
1489-11-30	Germà	Joan Godes	Oriells	4	Paraire	La Mata	N279, f. 126v
1489-12-01	-	Teresa Cubells	Todolella	10	Servei	València	N289, f. 139r.
1493-01-13	Tudor (òrfena de pare)	Joana, filla de Joan Belvis.	La Mata	-	Qualseval	València	N283, f. 11r.
1496-12-13	Pare	Bertomeu Pellicer, de 15 anys	Oriells	5	Llaurador	Carpesa, horta València	N287, f. 91r.

Data	Aferma	L'afermat és	Origen	Temps	Ofici	Destinació	Arxiu
1497-10-29	Mare vídua	Ursula, de 16 anys, filla del difunt sabater Francesc Lobet	Morella	5	Servei	València	N287, f. 271v
1498-01-11	Mare nomena proc.	Ursula, filla del difunt sabater Francesc Lobet	Morella	-	Servei	València	N289, f. 2v
1498-02-08	Pare	Antoni Fuster, de 10 anys	Forcall	8	Sastre	València	N289, f. 36r.
1498-03-05	Pare	Joan Gil, de 10 anys	Forcall	12	Fusteria	Forcall	N289, f. 50r.
1498-06-02	-	Isabel, filla de Jaume Camanyes	La Cuba	-	Servei	Mosquerola	N288, f. 7r.
1498-11-15	Pare	Esperança, d' 11 anys	Portell	9	Servei	València	N288, f. 32r.
1500-02-25	Tudor (òrfena de pare) nomena proc	Isabel filla de Guillem Penyarroja, sastre.	Forcall	-	Servei	València	N292, f. 8r.
1501-03-10	Tudor (orfe de pare)	Antonet fill de Joan Muntanyes	La Mata	8	No s'especifica	La Mata	N293, f. 10r.
1511-01-05	Pare	Antoni Guillem, 14 anys	Forcall	6	Fuster	No s'indica	N294, f. 4r

5. BIBLIOGRAFIA

APARICI, Joaquín (1995): "El trabajo de los jóvenes en la Edad Media. Contratos de afermament de Vila-real", *Millars, Espai i Història*, 18, pp. 97-112.

APARICI, Joaquín (1997): "Aprender un oficio y servir. Perspectivas laborales para los jóvenes del Alto Palancia en el siglo XV", *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, 73, pp. 485-505.

APARICI, Joaquín i NAVARRO, Germán (2010): "Considerada encara la pocha edat e ignocència... Los primeros años de vida para los niños del siglo XV", *Millars, Espai i Història*, 33, pp. 55-74.

BENEYTO, Juan (1930): "De la Valencia del quinientos. Regulación del trabajo doméstico", *Anales del Centro de Cultura Valenciana*, vol. III, pp. 29-32.

CÓRDOBA, Ricardo (2016): "El acceso de los jóvenes al mundo laboral en las ciudades hispanas a fines de la Edad Media", *La formació de la personalitat a l'Edat Mitjana*, Lleida, pp. 93-109.

DEL CAMPO, Ana (2006): "Mozas y mozos sirvientes en la Zaragoza de la segunda mitad del siglo XIV", *Aragón en la Edad Media*, 19, Universidad de Zaragoza, pp. 97-111.

FURIÓ, Antoni, MIRA, Antonio José i VICIANO, Pau (1994): "L'entrada en la vida dels joves en el món rural valencià a finals de l'edat mitjana", *Revista d'Història Medieval*, 5, pp. 75-106.

GRAU, Sergi, BERGA, Eduard i CINGOLANI, Stefano M. (2015): *L'herètica pravitat a la Corona d'Aragó. Documents sobre càtars, valdesos i altres heretges (1155-1324)*, Barcelona.

GUINOT, Enric i FURIÓ, Antoni (1980): "Un exemple d'economia domèstica de principis del XVè. L'administració d'una tutela. Sueca 1412-1427", *Quaderns de Cultura de Sueca*, 1, pp. 21-32.

HERNANDO, Josep (2005): "Instruere in litteris, servire et docere officium: contractes de treball, contractes d'aprenentatge i instrucció de lletra, gramàtica i arts a la Barcelona del segle XV", *Acta Mediaevalia*, 26, pp. 945-984.

IRADIEL, Paulino (1986): "Familia y función económica de la mujer en actividades no agrarias". *La condición de la mujer en la Edad Media*, Casa Velázquez, Madrid, pp. 223-259.

IRADIEL, Paulino, IGUAL, David, NAVARRO, Germán, APARICI, Joaquín, (1995): *Oficios artesanales y comercio en Castelló de la Plana (1371-1527)*, Fundació Dávalos-Fléixer, Castelló.

- NAVARRO, Germán (1992): "Aprendices textiles en Valencia medieval. Los contratos del padre de huérfanos Tomás Oller (1461-1468)", *Actas I Congreso de jóvenes historiadores y geógrafos*, València, pp. 141-147.
- NAVARRO, Germán (2004): "Las etapas de la vida en las familias artesanas de Aragón y Valencia durante el siglo XV", *Aragón en la Edad Media*, 18, Zaragoza, pp. 203-244.
- RABASSA, Carles (1996): *Conjuntura econòmica i desenvolupament comercial als Ports de Morella, segles XIV-XV*, Tesi doctoral, Universitat de València.
- RABASSA, Carles (2006): "La manufactura tèxtil en l'àmbit rural dels Ports de Morella (segles XIV-XV)", *Millars, Espai i Història*, 29, pp. 151-173.
- ROCA, Francisco (1983): *El tono de la vida en la Valencia medieval*, BSCC, Castelló.
- RUBIO, Agustín (1990): "Infancia y marginación: en torno a las instituciones trecentistas valencianas para el socorro de los huérfanos", *Revista d'Història Medieval*, 1, pp. 111-153.
- SÁNCHEZ, Ángel (1987): *Pintors del Maestrat*, Societat Castellonenca de Cultura (ed.or.1932).
- SESMA, José Ángel (2000): "El mercado de trabajo en Huesca y su área de influencia económica", *Aragón en la Edad Media*, 16, Zaragoza, pp. 739-759.
- SIXTO, Ricardo (1992): "Los jóvenes y la incorporación al mercado de trabajo. Contratos de afermament en Valencia (1458-1462)", *Actas del I Congreso de jóvenes historiadores y geógrafos*, València, pp. 175-187.
- SIXTO, Ricardo (1993): *La contratación laboral en la Valencia medieval: aprendizaje y servicio doméstico (1458-1462)*, Memòria de llicenciatura inèdita. Universitat de València.
- VAQUER, Onofre (1989): "El contrato de trabajo en la Mallorca medieval. Aprendices, criados y obreros en el siglo XV", *Mayurqa*, 22:1, pp. 645-654.